

2. El coneixement

1. Introducció

En la *Metafísica*, Aristòtil (384-322 a. C.) sosté que tots els homes desitgen, per naturalesa, saber. Segons aquest filòsof, els éssers humans tendim al saber per naturalesa; és a dir, som uns animals tafaners, que sempre volem saber, conèixer coses, interpretar la realitat que ens envolta. I el cert és que el resultat d'aquesta curiositat és el que ha permès a la nostra espècie ocupar una posició predominant en l'ecosistema. Si comparem els éssers humans amb altres espècies animals, observem que, des d'un punt de vista biològic, som ben poca cosa: la nostra pell no ens protegeix prou ni del fred ni de la calor; no tenim armes naturals com urpes o dents poderoses ni una gran força física; no podem volar ni córrer a gran velocitat, etc. I, tanmateix, hem pogut dominar la resta del món natural del qual formem part. Doncs bé, el que ens ha permès fer-ho és un element en el qual sí hem destacat: l'ús de la intel·ligència i de la raó. I la intel·ligència està estretament lligada al coneixement i a la capacitat de fer-lo servir.

Abans de respondre aquesta pregunta sobre el coneixement, amb la qual començarem el següent apartat, hem de fer un advertiment previ: aquí no ens interessa el coneixement en general, sinó el coneixement específicament humà. En diverses formes i nivells, el coneixement és present també en la resta d'éssers vius. Tota forma de vida, per a poder sobreviure, necessita captar informació i processar-la. El que s'obté d'aquest processament de la informació és justament el que s'anomena coneixement, el qual, en tots els casos, està al servei de la pròpia supervivència. Ens centrarem, com acabem de dir, en el coneixement humà, tot i que, quan calgui, el compararem amb el d'altres animals.

2. Conèixer i saber

Què és el coneixement? D'entrada, per coneixement, entenem dues coses:

- a) l'acte de conèixer i
- b) el seu resultat.

Els actes de conèixer, com percebre, recordar, jutjar, raonar, reflexionar, etc, són activitats mentals. I un bon exemple del resultat del coneixement, el trobem en les teories científiques. El coneixement depèn, en primer lloc, del sistema neurosensitiu, dels òrgans sensorials, i és un procés complex que comença sempre amb una captació d'informació

(la sensació) que ha de ser elaborada i interpretada en el cervell (la percepció), on es relaciona amb altres experiències (memòria, imaginació, intel·ligència...) en funció d'interessos vitals. El que s'obté és una representació mental: l'objecte de coneixement. Tot aquest procés ha de permetre que l'organisme, a través del sistema nerviós, reaccionï davant dels estímuls que provenen del medi. Aquesta reacció és comuna als éssers humans i a la resta dels animals; ara bé, com més complex sigui el sistema nerviós, més elaborada serà la resposta. El que hem dit fins ara es pot expressar, més o menys indistintament, amb dos verbs: conèixer i saber. Realment, el seu significat és tan proper que sovint els intercanviem. Mirarem, ara, de matisar la distinció.

Quan hi ha un contacte directe, parlem de «coneixement». Està relacionat amb el fet de percebre, però no necessàriament amb el de «saber». Puc conèixer algú de qui no sé res. Per exemple, si em presenten una persona i em diuen que es diu Lluís, li encaixo la mà i xerrem una estona, ja puc dir que conec en Lluís, però encara no sé res d'ell. El fet de saber no es refereix tant a objectes de la percepció com a conceptes o a conjunts de conceptes. Per això, com explicarem de seguida, el saber, el qualificarem de proposicional, perquè els conceptes s'expressen en forma de proposicions, és a dir, d'oracions enunciatives.

En canvi, anomenem «coneixement» tant allò que sabem com allò que coneixem. Així doncs, saber i conèixer són dues formes de coneixement diferents. De vegades, com hem dit, podem utilitzar indistintament qualsevol dels dos verbs; d'altres, això no és possible. Per exemple, jo puc dir que conec la Maria (que és la meva cosina), però no que jo sé la Maria (encara que en sàpiga moltes coses). De tota manera, sovint, quan utilitzem com si fossin sinònims un o l'altre verb, estem dient, en realitat, i encara que sigui amb matisos, dues coses diferents: puc dir que “jo conec el camí” o que “jo sé el camí”: jo sé el camí perquè he consultat un mapa o jo conec el camí quan l'he fet, l'he recorregut i, per tant, l'he experimentat personalment i aquest contacte em permet constatar que és planer o empinat, fàcil de fer o impracticable, etc.

Entre conèixer i saber, podem destacar diverses diferències:

- A) Conèixer implica alguna forma de percepció (com hem dit, coneixem el que experimentem); saber no requereix cap percepció; per tant, el contingut del saber és conceptual (un concepte és un contingut mental, allò “concebut” per la ment). Per tant, l'acció de conèixer està limitada pel nostre aparell neurosensorial, i, com que aquest varia molt d'unes espècies animals a unes altres, el que coneixen els diversos animals sobre els mateixos objectes pot ser considerablement diferent.

Només podem conèixer allò que pot ser captat pels nostres sentits; en canvi, el que podem saber és molt més que el que podem percebre.

- B) Conèixer es pot transformar en saber, però no a l'inrevés. Per exemple, quan he recorregut el camí, puc dir que ara ja conec el camí i també que ja sé quin és el camí; però estudiar-me el camí en un mapa em permet dir que ara ja sé quin és el camí, però no que ja el conec.
- C) El fet de conèixer és intransmissible; el saber, en canvi, sí que es pot transmetre i es pot ensenyar.
- D) L'acció de conèixer no requereix el llenguatge; el saber, en canvi, sí: sempre té una estructura lingüística i, per això, es pot acumular i transmetre.
- E) El coneixement no necessita ser justificat; però el saber sí que s'ha de justificar. Si jo conec algú, el conec i prou, i no té sentit que se'm preguntin per les raons del meu coneixement; en canvi, si jo pretenc saber alguna cosa, sí que he de ser capaç d'argumentar, de donar raons que donin suport a la meua afirmació i la justifiquin.

No hi ha dubte que els animals coneixen, però no saben. Els animals coneixen tot allò que han experimentat, per exemple, amb el seu olfacte o amb la seva vista (allò que els seus nervis òptics o olfactors han enviat al cervell, etc.). Aquest coneixement els permet elaborar una resposta útil per a la seva supervivència. Els éssers humans, a part de conèixer, també saben, perquè, gràcies al llenguatge, poden disposar dels coneixements obtinguts per ells mateixos o per altres, i, fins i tot, els acumulats de generació en generació. El que qualsevol de nosaltres sap és molt més que el que coneix.

Text:

El saber és transmissible. La ciència –que és el conjunt del saber col·lectiu– es transmet de professors a estudiants. Però el coneixement no és transmissible si no és presentant a algú l'objecte o la persona coneguda. El saber no admet graus; el coneixement, sí. Sabem o no sabem que Roma és la capital d'Itàlia. Però podem conèixer Roma millor o pitjor. Els infants prelingüístics i els animals no-humans coneixen, però no saben. El saber (com totes les operacions lingüístiques o simbòliques) és una cosa que efectuem amb l'hemisferi cerebral dret.

Els límits de la nostra percepció són relativament estrets i

vénen donats genèticament pel nostre aparell neurosensorial. Aquests són també els límits del nostre conèixer, que és incapaç de transcendir el nostre món perceptual. El nostre saber, al contrari, es basa en meres convencions simbòliques; per tant, som lliures d'estendre'l tant com vulguem, sense ensopegar amb cap tipus de fronteres biològiques. Així, el nostre aparell neurosensorial ens impedeix intuir, conèixer o imaginar espais no-euclidians o de més de tres dimensions. Però el nostre cervell pot elaborar simbòlicament teories d'espais no euclidians de qualsevol nombre (infinit i tot) de dimensions i saber-ho tot d'ells. No podem conèixer (experimentar) les zones de l'espectre electromagnètic situades fora de la franja visible (és a dir, les ones de ràdio, d'infrarojos, de raigs ultraviolats, el raigs X i gamma...), però en podem saber moltíssim d'ells.

J. Mosterín, *Grans temes de la filosofia*

3. Les fonts de coneixement

Per a Aristòtil, saber és posseir intel·lectivament la veritat de les coses. El filòsof català Jaume Serra i Hunter (1878-1943) ens dirà que “tota la vida de l'home és una lluita pel saber.” El saber fa possible que l'ésser humà prengui contacte amb la realitat, la distingeixi, l'entengui i l'arribi a dominar. Per això, diem que el saber és una aprehensió de la realitat per part d'un subjecte.

En tant que aprehensió de la realitat per part d'un subjecte, es fixa en el seu intel·lecte, la qual cosa li permet expressar-la i transmetre-la a altres subjectes. Així, el saber es pot tenir com el conjunt de coneixements adquirits i sistematitzats que fonamenten la nostra cultura i les nostres tradicions.

El saber personal de cadascú no té un origen únic. Al coneixement dels éssers, hi podem arribar per dues vies:

- a) per nosaltres mateixos, mitjançant l'experiència o la raó, o
- b) pel testimoni aliè.

Per això, diem que les fonts principals del coneixement són:

- a) l'experiència sensible,
- b) la raó o el raonament, i
- c) les informacions rebudes dels altres o testimoni.

A aquestes fonts, hi afegirem dues més:

- d) la intuïció i
- e) la fe

a) L'experiència sensible

La sensibilitat és la facultat de rebre sensacions provinents del món sensible. Immanuel Kant (1724-1804) la va definir com la facultat d'ésser afectats nosaltres per les coses. Podem dir, doncs, que la sensibilitat ens proporciona el més bàsic de l'experiència sensorial.

La sensibilitat s'exerceix per mitjà dels sentits, els quals poden ésser externs i interns.

- a) *Els externs* se situen en la perifèria del cos, en zones més o menys externes. Són la vista, l'oïda, l'olfacte, el gust i el tacte. El tacte inclou els sentits tèrmic, de la pressió o tàctil, del moviment i del benestar fisiològic.
- b) *Els interns* es troben en el més íntim del nostre organisme, és a dir, al cervell. Són la imaginació, la memòria sensitiva, l'estimativa i el sentit comú.

Tot i que compta amb diferents interpretacions escolars, tradicionalment s'acostuma a definir *el sentit comú com aquell que reuneix i combina les sensacions especials que li proporcionen els diversos sentits, i fa possible el coneixement sensible d'objectes i no de simples sensacions.*

El que capten els òrgans dels sentits són les sensacions. Quan parlem d'una avaluació sensorial, ens referim a l'estudi de la resposta humana als diversos atributs sensorials. La psicobiologia actual defensa que la sensació és un procés biològic: una reacció de l'aparell receptor als estímuls del medi; ara bé, les sensacions mai no són captades aïlladament: sempre en captem una multiplicitat, les quals són ordenades tant (a) pels factors innats (estructures nervioses), com (b) pels factors adquirits (aprenentatges i condicionaments socials i culturals). Aquests factors constitueixen les imatges, les quals esdevindran símbols dels conceptes.

Les sensacions acompanyades de consciència són les percepcions; per això, diem que les percepcions són la interpretació que el nostre cervell fa de les sensacions. Aquesta interpretació, doncs, es presenta com el resultat d'una construcció mental, en la qual intervenen també les motivacions, els hàbits, els records d'experiències passades o la personalitat del subjecte. La psicologia experimental moderna defineix la percepció com

una conducta complexa, per la qual l'individu organitza les seves sensacions i coneix la realitat.

La informació que prové dels sentits, però, no sempre es té com a vertadera o vàlida. En la primera de les seves *Meditacions metafísiques*, René Descartes (1596-1650) escriu: “Tot el que he rebut fins ara com a més cert i més segur, ho he après dels sentits i pels sentits; ara bé, he experimentat, de vegades, que els sentits m'enganyen, i és prudent no fiar-se mai completament dels qui ens han enganyat una vegada.” Les percepcions que tenim de la realitat no sempre són reals. Això ens obliga a distingir entre (a) percepcions reals i (b) percepcions il·lusòries. El jesuïta Pere Vila Creus ens ofereix un exemple clar per distingir-les:

Veo un objeto verdoso a cierta distancia en el suelo, al anochecer; noto en él, antes de acercarme, todas las características de un lagarto. Diviso la cabeza y las patas, etc.; tengo una percepción. A pesar del desagrado me acerco un poco más, con cautela; cuando estoy ya cerca, veo mi engaño; era un papel largo, verdoso, semiarrugado.

El ojo no me dio sino una sensación de lo que allí había; la imaginación lo completó poniendo lo que no veía, a saber, los pormenores del lagarto; tenía una percepción del mismo; sin embargo, no había tal reptil. En nuestros conocimientos normales tenemos siempre percepciones que generalmente coinciden con lo real; lo que nos dan los sentidos lo completamos siempre con elementos subjetivos, que nos vienen proporcionados por la educación de los mismos sentidos y por conocimientos anteriores. En el primer ejemplo de percepción que hemos expuesto, se adujo una percepción ilusoria; un trozo de papel verde nos suscitaba la percepción de un lagarto. Acontece, por tanto, la percepción ilusoria cuando las imágenes sobreañadidas a la sensación no corresponden a la naturaleza de ésta, y nos dan un conocimiento erróneo del objeto. Estas percepciones ilusorias pueden ser completamente normales. V.gr.: creer de relieve una pintura; juzgar quebrado un bastón sumergido en el agua; ver más cercanos los montes en un día de aire diáfano, etc. Pueden, también ser

anormales, como las ilusiones producidas por drogas y medicamentos, mediante las perturbaciones del sistema nervioso
 Pedro Vila Creus S.I., *Filosofia*, Barcelona, Editorial Lumen, 1958, pp. 101-102.

En resum, direm que, en els nostres coneixements sensitius, cal distingir dos elements que acaben unificant-se: (1) el que ve de fora i impressiona el nostre òrgan sensitiu realment i conscient, i que definim com *sensació*; i (2) el que resulta d'aquesta sensació amb imatges interiors amb què es complementa i que anomenem *percepció*.

Sensacions i percepcions són la base d'allò que anomenem "experiència". L'experiència es pot tenir com la confirmació de les dades que provenen de la sensibilitat. Aristòtil la tenia com l'origen del coneixement exterior i l'aprehensió de les coses singulars. Els empiristes clàssics (segles. XVII-XVIII) pensaven que l'origen de tot coneixement es trobava exclusivament en l'experiència. El terme "empirisme" deriva del grec EMPEIRIA: experiència. Per a Francis Bacon (1561-1626), l'experiència era tant el punt de partença com el fonament darrer del coneixement.

En el nostre context, l'experiència s'entén com el conjunt de coneixements sobre alguna cosa adquirits per l'ús o per la pràctica. Quan parlem d'experiència passada ens referim a la forma de coneixement adquirida per la percepció sensible de coses i de fets presenciats. Ara bé, hi altres sentits d'aquest terme que no es poden obviar. Allò que provem de fer en la vida quotidiana i que es troba en un estat anterior a tota reflexió, ho tenim també com experiència. L'aprehensió immediata de processos interns que es perceben en les vivències espirituals (fe, amor, gaudi estètic, representació mística...) s'anomena experiència. En el terreny de les ciències i de la tecnologia, experiència és el conjunt d'experiments que es realitzen en la pràctica amb la finalitat de verificar una teoria. Com molt bé podem veure, en parlar d'experiència, anem de l'aprehensió d'allò material, singular i extern al sentiment més profund, gràcies al qual especulem amb la possibilitat de l'existència d'una realitat més enllà de la física.

Textos

Una defensa de l'experiència perceptiva com a font de coneixement: «Suposem que la ment sigui, com es diu, un paper en blanc net de tota impressió, sense cap idea. Com s'arriba aleshores a tenir-ne?

D'on li ve a la ment aquesta prodigiosa quantitat que la imaginació de l'home ha gravat en ella amb una varietat gairebé infinita? D'on extreu tot aquest material de la raó i del coneixement? A aquestes preguntes contesto amb una sola paraula: de l'experiència; ve't aquí el fonament de tot el nostre saber i d'on en última instància es deriva; "les observacions que fem sobre els objectes sensibles externs o sobre les operacions internes de la nostra ment, les quals percebem i sobre les quals reflexionem, són allò que proveeix el nostre enteniment de tots els materials del pensament". Aquestes són les dues fonts de coneixement d'on parteixen totes les idees que tenim o que podem tenir de manera natural.

John LOCKE, *Assaig sobre l'enteniment humà*

Una crítica de l'experiència perceptiva com a font de coneixement:
«Tot el que he rebut fins ara com a més cert i més segur, ho he après dels sentits o pels sentits, ara bé, he experimentat, de vegades, que els sentits m'enganyaven, i és prudent no fiar-se mai completament dels qui ens han enganyat una vegada.

René DESCARTES, *Meditacions metafísiques*

b) La raó o el raonament

Estrictament parlant, la raó es defineix com la facultat intel·lectual amb què s'obtenen coneixements universals i necessaris. Ens preguntem sovint si el que vam fer ahir o acabem de realitzar també tindrà validesa per demà i per a sempre. No ens conformem només amb les dades que provenen de l'experiència temporal, sinó que cerquem explicacions de caràcter universal i necessari, a les quals només es pot accedir per mitjà de la raó. Fonamentalment, la funció de la raó és unificar en una idea percepcions internes i externes múltiples i diverses. La raó ens permet arribar a la unitat i a la universalitat de la realitat, i contrastar-la amb la diversitat pròpia del món sensible. La raó ens duu a una realitat unitària i universal més enllà del món sensible: una realitat que les filosofies idealistes conceben com a veritable i autèntica.

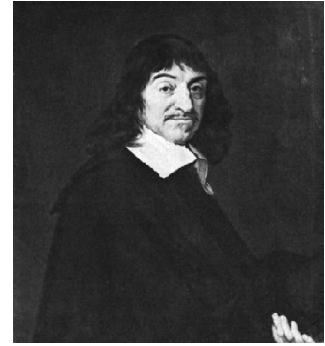
La manca de raó pot ésser origen de conductes negatives, com són ara les supersticioses. Fixem-nos: som crèduls i maniàtics quan, a un resultat, li atribuïm una

causa que no l'ha originat. Lligat amb això darrer, convindrà assenyalar que, per raó, també entenem el fonament de l'explicació de quelcom, és a dir, la causa o el motiu.

Foren els racionalistes dels segle XVII, amb René Descartes (1596-1650) al capdavant, els que van sostenir que la raó posseïa idees innates, les quals eren l'origen de tot coneixement vertader, i que l'evidència intel·lectual era l'únic criteri de certesa. El racionalisme es pot definir com aquell corrent filosòfic que defensa la primacia de la raó sobre l'experiència sensible en l'acció cognoscitiva. En aquest sentit, s'oposa a l'empirisme. Per als racionalistes, el paradigma de coneixement són les matemàtiques, les quals es poden aplicar a la realitat física.



Francis Bacon (1561-1626) fou el precursor de l'empirisme i un obert adversari de la filosofia platònica i de la lògica aristotèlica. En el *Novum Organum* (1620), va exposar un mètode fonamentat en l'experiència per aconseguir les veritats científiques.



René Descartes (1596-1650) va ésser el primer representant del corrent racionalista modern. En el *Discurs del mètode* (1637), proposà un mètode de pensament basat en la claredat i en el rigor dels procediments matemàtics. Va sostenir que el dubte metòdic era l'única via per arribar a la veritat.

Amb Bacon i amb Descartes, s'inicia la filosofia moderna.

Els "raonaments", "inferències" o "argumentacions" (considerarem els tres noms com a sinònims) són formes de pensaments que consisteixen a obtenir, a partir d'unes

dades conegudes, que s'anomenen "premisses", una dada desconeguda que se segueix de les anteriors i que s'anomena "conclusió". (Sobre aquesta qüestió, insistirem més endavant en l'apartat dedicat a la lògica.)

Hi ha raonaments de diversos tipus; però els dos més importants són els deductius i els inductius. Els deductius parteixen de premisses que són més generals que la conclusió; i els inductius, a l'inrevés, arriben a una conclusió que sempre és més general que les premisses. En el cas dels raonaments inductius, la conclusió obtinguda és només probable, però en els deductius, si les premisses són veritables i l'argumentació està ben construïda, la conclusió és necessàriament vertadera. Sovint, amb els raonaments, el que pretenem és verificar (demostrar alguna veritat) o refutar o falsar (demostrar la falsedat d'algun enunciat o teoria).

Ja veiem que els raonaments són una bona garantia de veritat, tot i que més els deductius que els inductius. De fet la majoria de proves i justificacions de les pretensions de veritat són arguments.

c) Les informacions rebudes d'altres o testimonis

Hi ha coneixements que no els produïm nosaltres, sinó que provenen dels altres i que, per tant, la seva fiabilitat depèn de la competència de l'autoritat de la qual deriven, i això exigeix, al seu torn, que tinguem raons o no per confiar-hi. El gnòstic Heracleó (s. II), deixeble del també gnòstic Valentí, sostingué que, en un primer moment, hom creu les coses pel testimoni dels altres i és més tard quan s'arriba al coneixement des de la veritat. Certament, en els primers anys de la nostra vida, els testimonis són en la base del nostre saber: pensem i obrem segons el que ens diuen els nostres progenitors i els nostres mestres, i no oblidem que, per a les persones deficientes o ignorants, el testimoni és indispensable per a la seva formació, en gran part imitativa.

Per creure o assimilar aquestes dades indirectes, hem de comptar (1) amb els nostres sentits, (2) amb la nostra consciència i (3) amb la raó, que és la que de debò esbrina si aquestes són o no enganyoses. Hi ha persones, llibres o mitjans de comunicació en què tinc més confiança que en uns altres per una colla de motius: perquè addueixen raons que són coherents amb el meu coneixement anterior, perquè fins ara mai no m'han enganyat, perquè m'han demostrat la seva competència... Gairebé tot el que sabem del món actual no prové per coneixement directe, sinó per les notícies de la premsa, de la ràdio, de la televisió, d'internet... És difícil, avui, aquí, en la nostra terra, trobar alguna persona que ignori que hi ha un estat que es diu França; però la majoria ho sap no per haver-hi estat,

per conèixer-lo directament, sinó per haver-ho sentit, per haver-lo llegit o per haver-lo vist a la televisió o per internet. Diem, doncs, que es coneix o se sap per testimoni aliè. El testimoni és una experiència mediata, i es pot definir com l'al·legació (al·legar: citar com a autoritat, donar com a raó, com a argument, com a excusa) d'un fet pel relat d'un altre.

Els testimonis poden ser: (a) de "fets" o "històrics", i (b) de "doctrines" o "dogmàtics". Per regla general, amb el nom d'*autoritat*, indiquem els "testimonis dogmàtics". Actualment, la ciència és una de les autoritats més competents, encara que no abraça tots els camps del coneixement. El fet d'assumir-los no implica haver-los de creure, ja que, com a sabers que procedeixen de l'ésser humà, sempre seran dubtables i relatius. El testimoni, malgrat les deficiències que pugui mostrar, ens lliga al passat i ens serveix de guia per al futur.

En la "Lògica" del *Curso de Filosofía elemental*, Jaume Balmes (1810-1848), sacerdot, filòsof, publicista i polític català, va escriure:

366. La distancia de lugar o tiempo nos impide presenciar el hecho, y tampoco podremos sacarle por raciocinio: ya porque dependa de la libertad humana, ya porque proceda de causas naturales que nosotros ignoramos. ¿Cómo puedo saber lo que sucede en este momento en Pekín o en Nueva York? Si se trata de actos libres, me es imposible conocerlos, porque no dependen de ninguna causa necesaria; y, si son acontecimientos naturales, por ejemplo, lluvia, tempestad, terremoto, etcétera, no conozco bastante el conjunto de relaciones de las causas que obran sobre el globo, para determinar *a priori* qué efectos producen en este momento en tal o cual punto de la tierra. La distancia de tiempo impide también conocer los hechos, exceptuando el caso en que hayan dejado señales evidentes: como la abundancia de lava en un terreno indica la antigua erupción de un volcán; y las petrificaciones y las conchas señalan el paso de las aguas.

367. Para que un testimonio sea valedero, se necesitan dos condiciones: 1.^a, que el testigo no sea engañado; 2.^a, que no nos quiera engañar. De poco nos sirven la veracidad y buena fe de un narrador, si él está engañado; ni nos aprovechan los conocimientos de un mentiroso, si nos dice lo contrario de lo que sabe> (Jaime BALMES, *Filosofía elemental. Lógica*, 1921, pp.150-151).

La credibilitat d'aquesta font és molt variada i depèn, en bona mesura, de l'autoritat. Hi ha persones, mitjans de comunicació, etc. que em mereixen més confiança que uns altres, i això per diversos motius: perquè considerem que els seus arguments són més coherents amb els nostres coneixements anteriors, perquè en situacions anteriors ens han demostrat la seva competència, etc.

d) La intuïció

Aquí caldria distingir dos sentits diferents d'intuïció:

- a) Intuïció en sentit ordinari. S'entén com una percepció instantània o també com un pressentiment o una premonició que proporciona una sensació de certesa, de convicció que, tanmateix, no pot ser justificada. Això fa que el seu valor com a font de coneixement sigui escàs, perquè el saber s'ha de poder justificar de manera intersubjectiva. En aquest sentit d'intuïció alguns inclouen preteses percepcions paranormals, com són ara la clarividència o la telepatia. També en aquest cas la impossibilitat de justificació descarta la seva credibilitat.
- b) En l'àmbit de la filosofia s'han distingit tres tipus d'intuïció: sensible, intel·lectual i emocional. El que s'entén per intuïció sensible és el mateix que la percepció sensorial, o sigui l'experiència sensible. La intuïció intel·lectual consisteix en el fet que la ment capta, de manera directa i sense la intervenció de l'experiència sensible, realitats que no són sensibles, com ara l'essència de les coses. La valoració d'aquest tipus de coneixement es reparteix fonamentalment en dues posicions: els racionalistes consideren que és una bona forma de coneixement, superior a l'experiència sensible; els empiristes, en canvi, li neguen valor cognoscitiu (els racionalistes consideren que el criteri fonamental de coneixement és racional: la raó és la principal font del coneixement; i els empiristes afirmen que aquest criteri és empíric: la principal font de coneixement és l'experiència sensible). La intuïció emocional s'entén com una forma directa, però no intel·lectual, de captar els valors ètics (el bé, la justícia, etc) i els valors estètics (la bellesa, el sublim, etc.). També en aquest cas no hi ha acord sobre el valor que cal concedir a aquesta font de coneixement: des dels racionalistes, que resten qualsevol tipus de valor a aquesta font, fins als anomenats cordialistes, com Pascal o Unamuno, que defensen que aquestes intuïcions ens revelen veritats profundes.

e) La fe

La fe consisteix en una convicció profunda i ferma en la veritat de determinades proposicions que no poden ser justificades de forma racional. Quan alguna d'aquestes proposicions pot ser demostrada, ja no parlem de fe.

Encara que no és l'únic, l'àmbit més important de la fe és el de la religió, i en aquest cas el que dóna suport a la fe és la creença que la seva veritat ha estat revelada per la divinitat. Novament aquí, la impossibilitat de justificació invalida el valor cognoscitiu de la fe.

Del que portem dit, es desprèn que les dues principals fonts de coneixement són l'experiència i la raó. És cert que el nombre més gran de coneixements prové de la informació rebuda, però originàriament aquesta haurà sortit de l'ús de l'experiència o de l'ús de la raó, i després s'haurà comunicat a través del llenguatge. En l'actualitat, el coneixement més fiable de tots els que disposem és el científic, perquè és el que té més requisits de justificació.

4. El coneixement

Començarem aquest apartat amb una reflexió sobre la íntima relació existent entre aquest tema i la finalitat global de la nostra assignatura. Escriu el doctor Ignacio Izuzquiza, professor de la Universitat de Saragossa: «En realidad, *la clase de filosofía es un laboratorio de teoría del conocimiento*. No pretendemos reducir todos los problemas filosóficos a problemas de teoría del conocimiento, pero sí afirmar que todos los problemas analizados en la clase pueden ser analizados desde la perspectiva de la teoría del conocimiento. Esta es una de las peculiaridades más claras de la clase de filosofía y uno de los rasgos más interesantes que presenta la filosofía en la estructura del Bachillerato. Evidentemente, semejante consideración exige un tratamiento más detenido del que podemos hacer aquí, ya que es un serio problema filosófico. Pero es un punto de partida importante para nosotros. Si no se tiene en cuenta, se advertirá que muchos de los problemas tratados en la clase de filosofía pueden resolverse en otras asignaturas o, lo que aún es peor, no revisten el interés ni tienen el rigor científico necesarios para ser tratados en una clase, sino para ser 'hablados' en una 'mala' charla de café (porque las buenas 'charlas de café' son siempre problemáticas)” (*La clase de filosofía como simulación de la actividad filosófica*, Madrid, Anaya, 1982, p. 28).

Conèixer és la captació de la realitat per part del subjecte. Quan dic que conec una cosa, vull dir que en tinc una imatge o representació mental. Escriu José Ortega y Gasset en la seva brillant obra *El tema de nuestro tiempo*: «El conocimiento es la adquisición de verdades, y en las verdades se nos manifiesta el universo trascendente (transubjetivo) de la realidad. Las verdades son eternas, únicas e invariables. ¿Cómo es posible su insaculación dentro del sujeto? La respuesta del racionalismo es taxativa: sólo es posible el conocimiento si la realidad puede penetrar en él sin la menor deformación. El sujeto tiene, pues, que ser un medio transparente, sin peculiaridad o color alguno, ayer igual a hoy y a mañana –por tanto, ultravital y extrahistórico. *Vida* es peculiaridad, cambio, desarrollo- en una palabra: *historia*. La respuesta del relativismo no es menos taxativa. El conocimiento es imposible; no hay una realidad trascendente, porque todo sujeto real es

un recinto peculiarmente modelado. Al entrar en él la realidad se deformaría, y esta deformación individual sería lo que cada ser tomase por la pretendida realidad. Es interesante advertir cómo en estos últimos tiempos, sin común acuerdo ni premeditación, psicología, 'biología' y teoría del conocimiento, al revisar los hechos de que ambas actitudes partían, han tenido que rectificarlos, coincidiendo en una nueva manera de plantear la cuestión. [...] Desde distintos puntos de vista, dos hombres miran el mismo paisaje. Sin embargo, no ven lo mismo. La distinta situación hace que el paisaje se organice ante ambos de distinta manera. Lo que para uno ocupa el primer término y acusa con vigor todos sus detalles, para el otro se halla en el último y queda oscuro y borroso. Además, como las cosas puestas unas detrás de otras se ocultan en todo o en parte, cada uno de ellos percibirá porciones del paisaje que al otro no llegan. ¿Tendría sentido que cada cual declarase falso el paisaje ajeno? Evidentemente, no; tan real es el uno como el otro. Pero tampoco tendría sentido que puestos de acuerdo, en vista de no coincidir sus paisajes, los juzgasen ilusorios. Esto supondría que hay un tercer paisaje auténtico, el cual no se halla sometido a las mismas condiciones que los otros dos. Ahora bien, ese paisaje arquetipo no existe ni puede existir. La realidad cósmica es tal, que solo puede ser vista bajo una determinada perspectiva. *La perspectiva es uno de los componentes de la realidad.* Lejos de ser su deformación, es su organización. Una realidad que vista desde cualquier punto resultase siempre idéntica es un concepto absurdo. [...] La individualidad de cada sujeto real era el indomable estorbo que la tradición intelectual de los últimos tiempos encontraba para que el conocimiento pudiese justificar su pretensión de conseguir la verdad. Dos sujetos diferentes –se pensaba– llegarán a verdades divergentes. Ahora vemos que la divergencia entre dos mundos de dos sujetos no implica la falsedad de uno de ellos. Al contrario, precisamente porque lo que cada cual ve es una realidad y no una ficción, tiene que ser su aspecto distinto del que otro percibe. Esa divergencia no es contradicción, sino complemento. Si el universo hubiese presentado una faz idéntica a los ojos de un griego socrático que a los de un yanqui, deberíamos pensar que el universo no tiene verdadera realidad, independiente de los sujetos. Porque esa coincidencia de aspecto ante dos hombres colocados en puntos tan diversos como son la Atenas del siglo V y la Nueva York del XX indicaría que no se trataba de una realidad externa a ellos, sino de una imaginación que por azar se producía idénticamente en dos sujetos. *Cada vida es un punto de vista sobre el universo.* En rigor, lo que ella ve no lo puede ver otra. Cada individuo –persona, pueblo, época– es un órgano insustituible para la conquista de la verdad. *He aquí cómo esta*, que por sí misma es ajena

a las variaciones históricas, *adquiere una dimensión vital*. Sin el desarrollo, el cambio perpetuo y la inagotable aventura que constituyen la vida, el universo, la omnímoda verdad, quedaría ignorada” (Madrid, Revista de Occidente, 1976, pp. 98-102).

La teoria del coneixement és la part de la filosofia que té com a fi justificar la possibilitat, el valor i els límits del saber humà. Escriu Joaquim Carreras i Artau (1894-1968): «El conocimiento es una modificación o estado inherente a un sujeto a quien por su medio se le hace patente un objeto. Este estado sobreviene al sujeto en quien introduce una modificación, volviéndole distinto en algún aspecto de cómo era antes de conocer. La modificación consiste en hacer que el sujeto se dirija hacia el objeto, atienda a él y lo capte o se lo apropie a su manera. Por lo mismo, el conocer fue definido en la psicología como un acto de apropiación o asimilación mental. Antes de conocer, el sujeto se mantiene ajeno al objeto, sin relación ni contacto con él; por virtud del conocimiento el sujeto entra en una cierta relación con el objeto. El conocimiento establece, pues, entre el sujeto y el objeto una relación de una índole especial, que urge precisar lo mejor posible, si queremos comprender la esencia del conocimiento mismo” (*Teoría del conocimiento – Ontología*, pp. 21-22).

L’epistemologia és la part de la filosofia que estudia els problemes relacionats amb el coneixement: en què consisteix, quin és el seu origen, els seus límits, els mètodes que hem de seguir per obtenir-ho, quin valor té, etc.

La metafísica, per la seva banda s’ocupa de la realitat (que és l’objecte del coneixement): de distingir entre el que és real i que no ho és, d’esbrinar en què consisteix la realitat, què la caracteritza i quina és la seva essència. També es pregunta quines són les seves causes, què significa «ésser», quina és la naturalesa de les coses, quina relació hi ha entre ésser i existir, etc. Com veiem, epistemologia i metafísica van juntes: el coneixement és sempre coneixement d’alguna cosa, d’alguna realitat. Però només podem parlar d’aquesta realitat si, almenys en algun sentit, la coneixem.

En epistemologia, quan parlem de l’objecte, ens referim a la cosa o a l’ésser cognoscible o conegut, és a dir, a allò que se m’apareix en la relació de coneixement. L’objecte és la cosa cognoscible: la cosa que se m’apareix en la relació de coneixement. Com molt bé podem veure, parlar d’ésser conegut o cognoscible implica haver de parlar d’ésser. Direm, doncs, que, ontològicament parlant, la noció d’objecte és posterior a la noció d’ésser. L’objecte pressuposa l’ésser de la cosa; a la vegada, cada objecte és o manifesta una forma d’ésser. El coneixement és l’única via d’accés a l’ésser i a la realitat.

L'objecte pressuposa l'ésser de la cosa; a la vegada, cada objecte és o manifesta una forma d'ésser: l'ésser de la idea no és l'ésser d'una cosa material; l'ésser d'un mineral no és l'ésser d'una planta; l'ésser d'un gos no és l'ésser d'un humà; l'ésser d'un llapis no és l'ésser d'una cadira... Qui coneix l'objecte és el subjecte, el qual es defineix com el "jo", com la consciència; per això, el coneixement, l'entendem també com la relació existent entre subjecte (part activa) i l'objecte (part passiva). El coneixement és, doncs, l'única via d'accés a l'ésser, a l'objecte i a la realitat.

Amb Immanuel Kant (1724-1804), l'epistemologia es converteix en disciplina filosòfica fonamental, i al llarg del segle XIX, pràcticament, esdevé el punt central de la filosofia. En grec, EPISTEME significa "coneixement", "ciència", i deriva d'una arrel que significa "estabilitat". L'epistemologia tracta el *què* i el *com* del coneixement assolit. Llegim en l'esmentada obra de Joaquim Carreras i Artau:

Fue, sobre todo, el filósofo alemán Manuel Kant, al despertar del sueño dogmático en que según confesión propia había estado sumido, quien trató dichos problemas de un modo sistemático y completo y elevó el conjunto de las especulaciones en torno a ellos al rango de disciplina filosófica fundamental. Con él aparece constituida definitivamente la teoría del conocimiento.

El siglo XIX señala el apogeo de esta disciplina. Aunque Kant la había concebido como un estudio previo al de la filosofía real, no llegó jamás a rebasar sus fronteras para desembocar en la metafísica. Sus discípulos y partidarios en la primera parte del siglo y los renovadores de su obra en las últimas décadas del mismo, siguiendo su ejemplo, cultivaron exclusivamente la teoría del conocimiento, en la cual acabaron por absorber las demás ramas de la filosofía. La teoría del conocimiento fue convertida no sólo en el núcleo central de la filosofía, sino aun en el asunto exclusivo de la misma. Este punto de vista importaba una innovación radical de la tradición filosófica europea. El advenimiento, en el siglo XX, de nuevas corrientes doctrinales que aspiran a renovar y continuar los

cauces de la tradición, ha reconducido la filosofía a la metafísica, a la vez que ha situado en sus justas proporciones el tema del conocimiento.

[...]

El conocimiento es un objeto de estudio en el que confluyen la doctrina del conocimiento, la psicología y la lógica, si bien partiendo de puntos de vista distintos. La distinción es muy clara, por lo que respecta a las dos primeras. La psicología es una ciencia de hechos; el conocer le interesa a título de mera actividad que se origina y se desarrolla en un sujeto al par de otras actividades. Pero nada le importa el qué y el cómo del conocimiento logrado, sobre el cual versa cabalmente la doctrina del conocimiento. Sin embargo, la psicología prepara el terreno a esta última con la previa descripción de la actividad que sustenta subjetivamente el conocimiento.

Mayor afinidad guarda nuestra disciplina con la lógica, con la cual coincide en asegurar la validez del conocimiento. Pero la lógica garantiza esta validez en cuanto a la forma, mientras que la doctrina del conocimiento lo hace en cuanto a la materia o contenido. Todos los conocimientos, en efecto, poseen una forma, es decir, una estructura mental determinada, y una materia o contenido que es aquello manifestado al sujeto. La lógica preside a la elaboración correcta del pensamiento desde el punto de vista formal y nos asegura de que nuestros juicios, razonamientos y demás estructuras mentales están bien hechos, sea cual fuere la materia pensada. En cambio, la doctrina del conocimiento aspira a garantizar su validez en cuanto a la materia misma, mostrando su cabal correspondencia con las cosas u objetos, en lo cual consiste su verdad. El estrecho parentesco entre ambas disciplinas se desprende de que un conocimiento no merecerá en rigor el nombre de tal si no posee a la vez

corrección de forma y verdad de contenido.

La metafísica tiene también una frontera común con la doctrina del conocimiento, por ser una interpretación o comprensión de la realidad. La validez de esta interpretación, fruto de un costoso esfuerzo mental, depende de sus garantías lógicas y epistemológicas. Así la metafísica resulta ser tributaria de la doctrina del conocimiento. En otro aspecto, la metafísica sienta una de las bases indispensables a la doctrina del conocimiento, a saber, la base objetiva. Pues el conocimiento ha de calcarse sobre la realidad y reflejar en la mente su contextura, su diversidad, sus detalles, etc., en perfecto paralelismo. Nada tiene de extraño que unos mismos objetos, por ejemplo los de sustancia, causa, individuo, etc., puedan ser estudiados o bien metafísicamente en cuanto a la especie de realidad que ellos son o bien epistemológicamente en cuanto a la validez de los conceptos forjados para representarlos.

La doctrina del conocimiento se divide en general y especial. La primera se refiere al conjunto o generalidad de nuestros conocimientos y se plantea la cuestión de principio de si el hombre es capaz de poseer algún conocimiento válido, en qué grado y dentro de qué límites. Resuelta satisfactoriamente tal cuestión de principio, cabe entonces averiguar la validez de un conocimiento concreto o de un grupo concreto de conocimientos. Por ejemplo, pregúntase a veces qué validez poseen los conceptos de causa y de ley, que se aplican corrientemente en las ciencias de la naturaleza, o los de personalidad y de época, de uso normal en las ciencias históricas, o lo de bondad y belleza, empleadas en filosofía. Con frecuencia la averiguación se extiende al conjunto de los principios y conceptos en que se basa una ciencia determinada; así hay una epistemología especial de las matemáticas, otra de la física, otra de la

historia (Barcelona, Alma Mater, 1942, pp. 14-18).

Seguint el que diu aquest autor, l'epistemologia es pot dividir en:

- a) *General*: es refereix al conjunt o generalitat dels nostres coneixements i es planteja la qüestió de principi: si l'home és capaç de posseir algun coneixement vàlid, en quin grau i dins de quins límits.
- a) *Especial*: referida al conjunt dels principis i conceptes en què es basa una ciència determinada; així, hi ha una epistemologia especial de les matemàtiques, una altra de la física, una altra de la història.

Malgrat que hi hagi una ciència que es dediqui exclusivament al coneixement, també s'hi dediquen, des d'altres perspectives, la psicologia i la lògica: a la psicologia, com a ciència experimental, li interessa el coneixement com una activitat pròpia del subjecte que pensa; i tampoc no hem d'oblidar que la lògica, ja des d'Aristòtil i al llarg de l'Edat Mitjana i del Renaixement, es presenta com l'instrument que permet dirigir les diverses ciències. Com l'epistemologia, la lògica pretenia assegurar la validesa del coneixement gràcies a una efectiva ordenació dels elements necessaris per a discórrer correctament. La distinció entre la lògica i l'epistemologia rau en el fet que la primera garanteix la validesa del coneixement formalment i la segona, materialment o en relació al contingut. Mentre que la lògica garanteix que els nostres raonaments siguin correctes en qualsevol matèria tractada, la teoria del coneixement, en canvi, vol deixar clar que tots els coneixements posseeixen una estructura mental determinada i un contingut que és allò manifestat al subjecte. No es podrà parlar de coneixement si, simultàniament, no es dona (a) correcció de forma (lògica) ni (b) veritat de contingut (epistemologia).

El filòsof sap clarament distingir entre realitat i coneixement de la realitat; però el que és perseguit és la seva correspondència. El coneixement és la relació que s'estableix entre un subjecte que coneix i un objecte, que és allò conegut. Simplement, la relació d'un subjecte amb un objecte. Aquests dos elements apunten a dues branques fonamentals de la filosofia que estan estretament unides: l'epistemologia (o teoria del coneixement) i la metafísica (ciència de l'ésser en tant que ésser).

5. El procés cognoscitiu

Per a Aristòtil, l'experiència particular era la base del coneixement; ara bé, a la seva plenitud, s'hi arribava gràcies a l'acció universalitzant de l'intel·lecte. Quan calculem o

meditem, anem més enllà de l'experiència. Com a facultat, la raó s'oposa a la sensibilitat; per això, els corrents neoescolàstics insisteixen en la distinció de dos psiquismes:

- *l'inferior*, els actes del qual constitueixen la sensibilitat en general, i
- *el superior o intel·lectual*.

Ángel Vassallo (1902-1978), en *¿Qué es filosofía?, o de una sabiduría heroica* (1945), se centra en la distinció de sensació i raó, i en el paper d'ambdues en el gradual procés cognitiu. Llegim: «La sensación no puede dar conocimiento, ciencia. En efecto, la sensación es una modificación del espíritu que tiene una causa exterior. Como modificación del espíritu la sensación es siempre verdadera, es decir, es tal sensación y no otra; y como resulta del contacto o choque de partes de un mundo en constante cambio, [...], resulta que es cierta en el momento en que se realiza; en el momento en que se realiza representa exactamente su objeto, pero todo relativamente a ese momento. La sensación no puede contestar a una cuestión así: ¿qué es esto? En esta pregunta nosotros preguntamos por el ser de la cosa, por la esencia, por lo que la cosa es. La sensación sólo conoce lo que deviene; conoce un aspecto en un instante único del devenir. «Lo que es», en cambio, la respuesta al ¿qué es esto?, parece que tiene que ser algo que no deviene, lo que en las cosas resiste al cambio, y a pesar del cambio las hace ser lo que son. Eso es el ser, la esencia de las cosas, y la esencia, lo que es, es permanente, lo que siempre hace ser a la cosa que ella es. En consecuencia, si no dispusiésemos más que de la sensación, no podríamos decir lo que son las cosas. Pero nosotros pronunciamos qué son las cosas. Este pronunciamiento no puede acontecer por el trámite de la sensación, conforme lo hemos visto. ¿A favor de qué ocurre, entonces? ¿Quién lo produce en nosotros? Y éste es el punto en que Platón echa mano de la razón, que se llama, en su primera aparición, diánoia” (*¿Qué es filosofía? o De una sabiduría heroica*, Buenos Aires, Losada, 1963, ps. 26-28).

L'experiència és l'ampli i extens coneixement de casos particulars, el qual pot donar lloc a certes regles i a certs coneixements generals; però no deixa d'ésser el coneixement propi del món canviant, oposat al coneixement vertader, essencial i universal, que és el que ens ofereix la raó. Justament, diem que el saber és la culminació o fi suprem del procés cognitiu que s'inicia amb les percepcions i l'experiència.

El suís Jean Piaget (1896-1980), pare de la psicologia evolutiva, va estudiar profundament la gènesi del pensament, sobretot el de l'infant. De les seves investigacions en el terreny de la lògica i de la teoria del coneixement, va sorgir la seva teoria de

l'epistemologia genètica, la qual fou presentada per ell com l'autèntic fonament de la filosofia. En el marc de la psicologia infantil, es van centrar en els temes del llenguatge, del raonament causal i del judici moral. Les seves obres principals són: *El judici i el raonament del nen* (1924), *El judici moral en el nen* (1932), *Psicologia de la intel·ligència* (1947), *Introducció a l'epistemologia genètica* (1950), *Els estudis en la psicologia del nen* (1956), *Sis estudis de psicologia* (1964), *La psicologia del nen* (1966) i *Epistemologia de les ciències de l'home* (1972).

Piaget va sostenir que la mentalitat infantil és un estadi diferent i independent de la mentalitat adulta. Segons ell, la varietat i l'abundància d'estímuls té una importància cabdal en el desenvolupament de la percepció i de la intel·ligència humanes, i va comprovar que, en l'aprenentatge humà, l'experiència pròpia té un valor incalculable des de la primera infància i que hi ha una relació estreta entre l'afectivitat i els desenvolupaments físic i mental.

Quatre són les etapes del desenvolupament cognitiu :

Etapes	Edat aproximada	Característiques principals
Sensoriomotriu: intel·ligència pràctica	0-2 anys	Coordina diverses modalitats sensorials. Distingeix entre mitjans i finalitats. Comprèn la permanència de l'objecte.
Preoperatiu: intel·ligència intuïtiva	2-6 anys	Desenvolupament del llenguatge. Cerca l'ordre i constància. Pensament animista. Egocentrisme.
Operacions concretes: intel·ligència logicoconcreta	7-11 anys	Operacions mentals sobre objectes concrets. Classificació d'objectes. Sensació. Transitivitat.
Operacions formals: intel·ligència logicoformal	12 anys en endavant	Pensament abstracte. Construcció de teories. Elaboració i comprensió d'hipòtesis. Raonament deductiu.

Al contrari del nen, que només pensa sobre continguts concrets i emprava una lògica molt elemental, l'adolescent arriba a assolir el darrer estadi intel·lectual: el pensament abstracte o formal. Les característiques funcionals d'aquest pensament són: (a) distinció entre el real i el possible: més enllà de l'experiència concreta personal, hi ha altres possibilitats; (b) pensament lògic: es fan inferències sense tenir en compte les dades

concretes; (c) raonament hipotèticodeductiu: es poden establir hipòtesis, deduir conseqüències i fer comprovacions mitjançant l'experimentació; i (d) pensament egocèntric: la realitat mundana s'ha d'adaptar a les idees i creences pròpies i no a l'inrevés: adaptar les idees pròpies a la realitat.

La teoria de Piaget ens permet afirmar que, en el procés d'aprenentatge particular dels humans, hi ha una tendència a la superació del psiquisme inferior i al seu control o domini per part del superior o intel·lectual.

El coneixement, doncs, comença quan un subjecte capta amb els seus òrgans sensorials una sèrie de dades que, una vegada elaborades en el seu cervell, donen lloc a una representació mental, i aquesta representació és l'objecte del seu coneixement.

6. Judicis i proposicions

Com ja s'ha dit, el que és captat pels sentits és l'objecte de l'acte de conèixer; el del saber, per la seva banda, s'expressa sempre en judicis. En tot judici, es dona la relació entre dos conceptes. El judici és aquell acte de la ment en què es compensen dues idees, afirmant la seva conveniència; o se separen, negant-la. Exemple: "L'or és un metall"; "El sodi no és un metal·loide".

Els judicis s'expressen en forma de proposicions, i és, per això, que en diem saber proposicional. Ha d'estar justificat si pretenem que sigui acceptat com a veritable.

Com que parlem de "saber proposicional", cal, des de bon començament, tenir clar què és una "proposició". La proposició, que no és més que el nexce entre un subjecte i un predicat, és el producte lògic d'aquest acte. Una proposició és un tipus d'oració gramatical; però oracions, n'hi ha de moltes classes: interrogatives, imperatives, exclamatives, enunciatives, etc. Només aquestes últimes, les enunciatives, són proposicions: aquelles que afirmen o neguen alguna cosa, i de les quals podem dir que són veritables o falses. D'una pregunta, per exemple, no té sentit preguntar-se si és veritable o falsa, però d'una afirmació que descriu alguna cosa de la realitat, sí que en té. Per això, diem que les proposicions tenen un valor de veritat: (a) el valor de veritat vertader (o veritable) i (b) el valor de veritat fals. Així doncs, una proposició és una oració enunciativa amb la que afirmem o neguem alguna cosa, i que és veritable o falsa. Utilitzarem com a sinònims proposició i enunciat, tot i que hi ha una diferència de matís que, per a nosaltres, és ara poc rellevant (la proposició és, en realitat, el contingut de l'enunciat).

Pel subjecte, les proposicions es divideixen en: universals, particulars, indefinides i singulars. Un subjecte, per tant, és universal, particular, indefinit o singular, amb la qual cosa s'indica la quantitat del subjecte.

- Proposició universal: "Tots els elefants són animals".

- Proposició particular: "Alguns homes són cristians".

- Proposició indefinida: "Els alemanys són estalviadors" (La proposició és indefinida perquè el subjecte, "els alemanys", no està determinat, ja que no s'expressa si només alguns o tots són "estalviadors".)

- Proposició singular: "Hume és un filòsof empirista".

Al contrari de les oracions del llenguatge corrent, una oració lògica és molt més simple: només consta de quatre parts:

a) Un terme quantificador. Només ho poden ser les paraules TOT/TOTA, TOTS/TOTES (universals afirmatius), CAP (universal negatiu) i ALGUNS/ALGUNES (particular).

b) Un terme subjecte: ho poden ésser un nom o una frase nominal.

c) Només pot ser verb d'una oració lògica el present del verb "ésser".

d) El terme predicat d'una oració ha de ser un nom o una frase nominal.

El predicat, en lògica, és la part de l'oració que segueix el verb.

Allò del qual afirmem o neguem quelcom és el subjecte; el que afirmem o neguem és el predicat o atribut; i el verb és la còpula.

La veritat formal és la conformitat de l'enteniment amb la cosa. La veritat formal no és en la percepció, sinó en el judici: en la percepció no s'afirma ni es nega res; això vol dir que no hi pot haver conformitat ni oposició entre l'enteniment i la realitat. Quan el judici es conforma amb la realitat, es diu que és un judici vertader; quan no, fals.

En termes generals, hi ha dues menes de raons per dir que una oració és vertadera:

1. Per definició:

a) "Totes les monedes de cinc pessetes són duros"

b) "Cap quadrat no és un cercle"

c) "Alguns gossos són perdiguers"

d) "Tots els alcaldes són presidents dels seus ajuntaments"

2. Per evidència:

a) "Els focs són sovint destructius"

b) "Generalment, els hiverns d'Alaska són freds"

c) "Tots els dinosaures estan extingits"

Per a Kant, perquè una disciplina pogués assolir l'estatus real de ciència, havia de comprendre un conjunt de judicis que havien de complir dues condicions essencials:

- a) ésser estrictament universals i necessaris, i
- b) contenir nous coneixements.

El filòsof prussià va distingir tres tipus de judicis: (a) analítics *a priori*, (b) sintètics *a posteriori* i (c) sintètics *a priori*.

- a) *Judicis analítics a priori*: “El triangle és un polígon de tres angles”. És analític perquè el predicat està ja contingut en el concepte del subjecte; i és *a priori* perquè el seu valor de veritat és independent de l'experiència i, per tant, és universal i necessari. Si neguem aquest judici, caiem en una contradicció. És un judici estrictament universal i necessari, però no amplia nous coneixements.
- b) *Judicis sintètics a posteriori*: “Els enciams són verds”. És sintètic perquè el predicat no es troba en el concepte del subjecte; i és *a posteriori* perquè el seu valor de veritat depèn de l'experiència: si no veig els enciams, no podré dir que són verds. Si neguem aquest judici, però, no caiem en una contradicció: hi ha enciams arrissats vermells o de fulla de roure. És un judici que amplia nous coneixements, però no és universal ni necessari.
- c) *Judicis sintètics a priori*: “La línia recta és la distància més curta entre dos punts”. És sintètic perquè el predicat estableix quelcom sobre el subjecte que no hi està ja contingut: l'adjectiu qualificatiu “recta” no conté el predicat “més curta” (és a dir: qualitat ≠ quantitat); i és *a priori* perquè allò que és predicat és, no obstant, universal i necessari. Negar aquest judici: dir que la línia recta (qualitat) no és la distància més curta entre dos punts (quantitat), suposa caure en una contradicció. Segons Kant, els judicis de la matemàtica i de la física són d'aquesta mena: sintètics *a priori*; i, per això, dirà que tota disciplina que pretengui ésser una ciència haurà d'estar formada per aquest tipus d'enunciats.

7. Objectes, conceptes i paraules

Si analitzem una proposició, podem veure que es tracta d'una composició d'elements: els conceptes; o, dit d'una altra manera, les proposicions estan formades de conceptes. L'expressió lingüística dels conceptes són les paraules. Ni els conceptes ni les paraules són veritables o falsos: les unitats elementals que poden ser veritables o falses, com hem vist en capítol anterior, són les proposicions. I, finalment, els conceptes, es refereixen a objectes (o propietats o processos dels objectes). Posarem un exemple: considerem una taula (la taula

concreta, la que, suposadament, tinc davant ara mateix), que és un objecte: una realitat física independent del concepte i de la paraula que el designa (el seu nom). Aquest objecte, jo me'l represento mentalment, de manera que puc pensar-lo i entendre'l, tant si el tinc davant com si no. Aquesta representació mental és el concepte. A aquest concepte, li donem un nom: justament "taula", que és una paraula, que jo puc pronunciar o escriure i, d'aquesta manera, puc comunicar el que sigui sobre ell. Sembla que es tracta de tres maneres de dir el mateix, però no és ben bé així, tot i que sí que ho referim a la mateixa realitat de fons. Se suposa que els objectes són realitats físiques, independents. Això és el que volem significar quan diem que alguna cosa és "objectiva", per contraposició a "subjectiva". El que és objectiu és el que és amb independència de qualsevol subjecte que el pugui captar, observar o imaginar; i el que és subjectiu és el que depèn del subjecte que ho imagina, observa o considera). La taula de l'exemple té un volum, una consistència, un pes, etc. El concepte, en canvi, com que és una representació mental, una idea, un contingut de consciència, ni pesa, ni té volum ni ocupa cap lloc a l'espai. La paraules sí que són realitats físiques, però només en tant que son aire vibrant en unes certes circumstàncies o grafies escrites, a les quals associem la representació mental que és el concepte.

Però el que hem dit fins ara no és del tot exacte, perquè la paraula "taula" és un nom comú, que es refereix a aquesta taula o a qualsevol altre: la de fusta fosca, rectangular i amb calaixos que utilitzo com a escriptori; la de vidre, rodona amb tres potes cromades que tinc al costat de la meua butaca de llegir; la rectangular, força gran i extensible, del menjador; la de fòrmica de la cuina; la de marbre amb potes de ferro del bar de la cantonada, etc. Aquests objectes als quals aplico la paraula "taula" són molt diferents entre ells, però el seu concepte és el mateix. I és que, en realitat, un concepte no és un objecte particular (aquesta taula, per exemple) sinó un objecte general o, dit d'una altra manera, una classe d'objectes. O encara d'una altra manera: un concepte és una representació mental abstracta d'un objecte. Abstracte és el contrari que particular i concret, i l'abstracció es produeix quan la ment deixa de banda allò que pertany als individus concrets (en el cas de la taula, el marbre, la fusta o la fòrmica, el color, l'alçada, etc.) i es queda amb allò que és comú a tots els objectes particulars d'aquesta classe (les taules, en el cas del nostre exemple). Això és el concepte. S'ha de dir, però, que aquesta explicació no és ni exhaustiva ni concloent, però, se moment, és suficient pel que fa al nostre tema.

Ja veiem que els conceptes i les paraules estan units de forma molt estreta, tant que sempre van junts i segurament no poden existir de manera independent (si més no són molts els que així ho consideren). I és un fet que des de ben petits aprenem a conèixer el món i a

distingir els diferents objectes a través de les paraules. Ja hem dit que, amb els sentits, captem tot d'estímuls exteriors, com són ara una forma rectangular, un color marró, l'apreciació que està a una certa alçada, etc.; però identifiquem tot això com a taula quan ho referim al concepte "taula" que ja està a la nostra ment: referim l'objecte observat (la col·lecció d'informes sensitius, les qualitats que captem) al concepte que ja tenim i que té un nom.

El nostre coneixement està mediatitzat pel llenguatge que configura els nostres conceptes; i el llenguatge, l'hem hagut d'aprendre en la societat en la qual ens hem desenvolupat i educat. Aquesta taula, que és, per a mi, un objecte tan familiar i amb unes funcions tan ben definides, pot ser vista d'una manera molt diferent, com, per exemple, per a l'habitant d'una tribu selvàtica que no ha vist mai una taula i que l'objecte més familiar que reconeix és una plataforma aixecada del terra en la qual seu el cap de la tribu. Aquest individu veuria aquest objecte com el tro d'un rei. Així doncs, si, com hem dit, el nostre coneixement passa pel llenguatge, com més ric sigui i més vocabulari es domini, més ric serà el coneixement.

8. El llenguatge simbòlic

Ens hem de preguntar pel tipus de relació entre objectes, conceptes i paraules. D'entrada diem que els conceptes, que són mentals, representen objectes (o classes d'objectes) extramentals (o sigui, que estan fora de la ment). Per tant, els conceptes són símbols, perquè un símbol és, justament, una cosa que en representa una altra de diferent. I com que les paraules representen conceptes, aquestes són també símbols. Per això, diem que el nostre llenguatge és simbòlic.

A més, hem de dir que la relació entre una paraula i el concepte al qual va associada és arbitrària: no hi ha cap raó natural per assignar-li un conjunt de sons i no altre. D'aquest objecte, en diem "taula", si parlem en català, o "mesa" si ho fem en castellà, etc., però també en podríem dir "closca" o "abric". En tot cas, cal que tots els usuaris d'un mateix llenguatge fem ús de les mateixes paraules amb els mateixos significats, i, per això, diem que el llenguatge, a més d'arbitrari, és convencional. "Arbitrari" vol dir que és el resultat d'una decisió i "convencional" que estem d'acord, de forma explícita o implícita, en la seva significació i utilització comú.

9. El saber proposicional

El nostre saber, com ja s'ha dit, s'expressa en forma de proposicions. Però pretendre saber no és ben bé saber. Si anomenem S un determinat subjecte i p a la proposició que

està afirmant (o negant), quan podem dir realment que S sap p? Les condicions que es requereixen són les següents:

- a) Cal que p sigui veritat. Si algú pretén saber alguna cosa (per exemple, que la capital de França és Londres) i ho afirma, però el que diu no és veritat, no podem acceptar que ho sap. Pot ser que s'ho cregui, però creure i saber són dues coses diferents. De vegades creiem coses amb molta convicció i més tard descobrim que estàvem equivocats.
- b) Cal que S cregui p. Creure i saber, com hem dit, no són el mateix, però si jo dic que sé que p és veritat, cal que, a part de ser veritat, m'ho cregui. La creença és l'aspecte subjectiu del coneixement i la veritat és l'aspecte objectiu. Però, naturalment, la veritat no depèn de les creences. Per molt forta que sigui la meva convicció en la veritat d'una proposició, això no la converteix en veritable.
- c) Cal que S tingui proves a favor de la veritat de p. Perquè la veritat d'una proposició pugui ser acceptada i reconeguda, no n'hi ha prou amb la fermesa de la creença, ni tan sols amb el fet que realment sigui veritat (S podria haver encertat la veritat de p per casualitat), sinó que aquesta ha d'estar ben fonamentada, s'ha de poder justificar. Justificar vol dir aportar proves, arguments que li donin suport i que puguin ser reconeguts pels altres. O sigui, el reconeixement ha de ser intersubjectiu, és a dir controlable i comunicable per a qualsevol altre individu (subjecte) en condicions apropiades. Que es tinguin proves no vol dir que sempre s'hagin d'aportar. Moltes vegades afirmem la veritat d'alguna cosa i se'ns reconeix sense cap més requisit, però si se'ns demana la prova hem de poder donar-la. En cas contrari, no tenim dret a afirmar la veritat d'una proposició. Un exemple podria ser el del bitllet que ens cal per poder viatjar en tren. Només si tenim el bitllet corresponent, tindrem dret a un determinat trajecte; però el més normal és que no calgui ensenyar-ho a ningú. Tanmateix, si un revisor ens el demana, l'hem de poder ensenyar i el revisor li ha de donar el vistiplau. La bona voluntat d'ensenyar el bitllet es correspon amb la de qui està disposat a demostrar que la seva afirmació és veritable.

10. La certesa i els seus criteris

Tal com hem dit, la veritat és objectiva: una determinada proposició és veritat o no ho és; però, en canvi, la certesa és subjectiva: és la convicció personal respecte a la pretesa veritat o falsedat. Val a dir que, en el llenguatge corrent, és habitual utilitzar “cert” i “veritat”

com a sinònims (“això que dic és cert”, “això que dic és veritat”). La distinció, però, és important; i, a més, a diferència de la veritat, la certesa admet diversos graus.

Els graus de certesa són els següents:

- a) Ignorància. És un estat mental en el qual s’admet que no es tenen coneixements sobre un tema determinat. No se sap si una determinada proposició és veritable o falsa i, per tant, no es disposa d’arguments ni a favor ni en contra. De vegades es dona el cas de que no se sap ni de què es tracta.
- b) Dubte. En aquest estat la convicció trontolla perquè es tenen raons a favor i en contra de la veritat de la proposició en qüestió, i per tant no és possible pronunciar-se en un o l’altre sentit.
- c) Certesa relativa. Consisteix en creure en la veritat o falsedat d’una determinada proposició perquè es tenen raons per fer-ho, però alhora no s’està del tot convençut i s’admet la possibilitat d’error. D’aquesta actitud també en diem opinió.
- d) Certesa absoluta. En aquest cas la convicció en la veritat o falsedat és tan forta que no s’admet cap possibilitat d’error, fins al punt de considerar que la posició contrària seria contradictòria.

En aquesta darrera posició, hi trobem l’actitud més palesa de qui afirma que sap. Aquell que té, sobre una determinada qüestió, una certesa absoluta, diu que “sap”. És clar que estem parlant de la convicció subjectiva i, com hem dit, amb això, no n’hi ha prou. D’aquesta convicció subjectiva, en diem creença, i el saber, el podríem definir com una creença racional vertadera.

La paraula “creença”, la fem servir sovint més o menys com a sinònim d’opinió. Per exemple, dir “crec que avui plourà”, ve a ser el mateix que dir “opino que avui plourà”, perquè és tracta d’una apreciació personal de la que no n’estic segur. Però normalment “creença” significa una idea a la que donem el nostre assentiment, la convicció ferma en alguna cosa, fins i tot quan no podem justificar-la. Però, tal com ja hem dit, per poder parlar de “saber” cal que, al marge del que es cregui i de quin sigui el grau de convicció, la proposició sigui objectivament veritable. Però, això com se sap? Com es pot saber realment que una proposició és veritable? La resposta a aquesta qüestió és francament complicada i, per això, és difícil trobar unanimitat.

En el que, en canvi, sí que hi ha unanimitat, és en una resposta de procediment: per poder saber si una determinada proposició és veritable o falsa cal que hi hagi algun element que permeti fer tal distinció: un principi, una marca, un senyal, una pauta. D’això, se’n diu un criteri. El tema del criteri és fonamental en molts àmbits. Posem un exemple: Suposem que

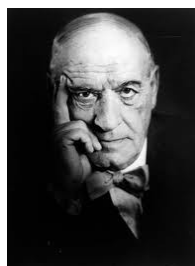
algú em pregunta què significa “wi” (m’ho diu parlant i és així com ho pronuncia). Jo li puc contestar que si es refereix a “oui” en francès, aleshores significa “sí”; però si es refereix al “we” anglès, que a mi em sona igual, aleshores el seu significat és “nosaltres”. Però el meu interrogador em replica: “no vull saber què significa “wi” en francès o en angles, sinó “wi” per ell mateix. Aleshores, no hi ha resposta possible, perquè el significat d’una paraula depèn d’un determinat codi, que és el de la llengua en la qual s’expressa. En definitiva, aquest codi és el criteri que permet donar una resposta. El criteri estableix els paràmetres que fan significativa la qüestió tractada.

11. La creença

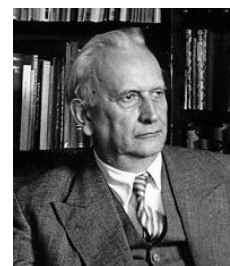
Totes les accepcions del terme "creença" són problema de la filosofia, especialment de la teoria del coneixement. A causa del fort impacte de la filosofia escolàstica, ens hem acostumat a identificar creença i fe. Avui, "creença" és emprat en molts altres sentits, alguns dels quals, fins i tot, han afectat els programes de l'epistemologia. El que s'escapa de la raó i depèn de la imaginació o de la voluntat només es pot creure.

Ha de quedar clar que "creença" no és un terme exclusiu del discurs religiós, sinó que té una base en el procés cognoscitiu de l'home, és a dir, en l'encontre de l'home amb el seu món, amb la seva realitat.

Ens centrarem en dos autors: José Ortega y Gasset i Karl Jaspers.



José Ortega y Gasset



Karl Jaspers

José Ortega y Gasset (1883-1955) va distingir entre (a) raó merament intel·lectual i (b) raó vital. La seva filosofia, qualificada de raciovitalista, volia mostrar que la raó era un dels fonaments de la vida que feia possible, al subjecte, saber a què havia d’atenir-se. En la seva obra *Ideas y Creencias* (1936), José Ortega y Gasset escriu:

Ahora bien, no hay vida humana que no esté desde luego

constituida por ciertas creencias básicas y, por decirlo así, montada sobre ellas. Vivir es tener que habérselas con algo -con el mundo y consigo mismo. Mas ese mundo y ese “sí mismo” con que el hombre se encuentra le aparecen ya bajo la especie de una interpretación, de “ideas” sobre el mundo y sobre sí mismo.

Aquestes idees de les quals parla Ortega són les creences. El filòsof madrileny, gran observador i estudiós de les formes de vida humana, té molt clar, i en gran part gràcies a les seves lectures i interpretacions de la filosofia de Kant, que no és el mateix pensar una cosa que comptar-hi, amb ella. Escriu Ortega:

Esas «ideas» básicas que llamo “creencias” [...] no surgen en tal día y hora dentro de nuestra vida, no arribamos a ellas por un acto particular de pensar, no son, en suma, pensamientos que tenemos, no son ocurrencias ni siquiera de aquella especie más elevada por su perfección lógica y que denominamos razonamientos. Todo lo contrario: esas ideas que son, de verdad, “creencias” constituyen el continente de nuestra vida y, por ello, no tienen carácter de contenidos particulares dentro de ésta. Cabe decir que no son ideas que tenemos, sino ideas que somos (*Ideas y Creencias*, Madrid, Revista de Occidente, "El arquero", 1997, p. 16).

Les creences són l'expressió del "comptar amb", al qual ens acabem de referir. Amb les creences vivim: són el nostre món, són la base de la nostra vida i, àdhuc, poden ésser el motiu de la nostra mort.

Con las creencias propiamente no hacemos nada, sino que simplemente estamos en ellas. Precisamente lo que no nos pasa jamás -si hablamos cuidadosamente- con nuestras ocurrencias. El lenguaje vulgar ha inventado certeramente la expresión “estar en la creencia”. En efecto, en la creencia se está, y la ocurrencia se tiene y se sostiene. Pero la creencia es quien nos tiene y sostiene a nosotros (*Ibidem*, p. 17).

Les creences, per a Ortega, són el profund de la vida humana: l'espai en el qual la nostra vida es mou. Ens fem, certament, en un marc de creences. Segons l'actual

psicologia constructivista, cada individu elabora una teoria o mapa per descriure la realitat i situar-se en el món. En el continu diàleg que establím els humans, seguim els camins assenyalats en aquests mapes; però aquests camins són nostres: pertanyen al nostre mapa; és, per això, que el que mai no fem és debatre idees, sinó creences; oposem tota la nostra vida. Continuament ens trobem amb morades o castells diferents que tanquen idees idèntiques. Això és el que vol dir Ortega quan indica que "la creencia es quien nos tiene y sostiene a nosotros".

Las creencias constituyen la base de nuestra vida, el terreno sobre que acontece. Porque ellas nos ponen delante lo que para nosotros es la realidad misma. Toda nuestra conducta, incluso la intelectual, depende de cuál sea el sistema de nuestras creencias auténticas. En ellas "vivimos, nos movemos y somos". Por lo mismo, no solemos tener conciencia expresa de ellas, no las pensamos, sino que actúan latentes, como implicaciones de cuanto expresamente hacemos o pensamos. Cuando creemos de verdad en una cosa no tenemos la "idea" de esa cosa, sino que simplemente "contamos con ella" (*Ibíd.*, p. 22).

Pues es evidente que el argumento del drama en que la vida consiste es distinto si se está en la creencia de que un Dios omnipotente y benévolo existe, que si se está en la creencia contraria (*Ibíd.*, p. 27).

De la creença, no ens en podem sortir: sempre hem de creure amb alguna cosa. En aquest sentit, l'ateu és tan creient com el creient; fóra impossible viure sense una creença. Les creences, des del punt de vista psicològic, són un factor d'estabilitat per a la nostra concepció de la realitat; però no hem d'oblidar que, en la nostra realitat, també intervé el que no sóc jo, és a dir, l'altre, el món, i això pot provocar que les creences ens fallin per no voler entendre que som en un món canviant.

Si les normatives de la creença -sobretot en les creences comunes, com la religiosa- canvien per un consens, hem de fer el possible per assimilar el canvi. Viure en contradicció seria perdre els símbols. Les creences ens uneixen al passat; les creences s'hereten en l'àmbit temperamental de la personalitat, és a dir, en el més natural. Les creences són rebudes, al contrari de les idees, que són adquirides o assimilades. Escriu Ortega:

La creencia es certidumbre en que nos encontramos sin saber cómo ni por dónde hemos entrado en ella. Toda fe es recibida. Por eso su prototipo es “la fe de nuestros padres”. Pero al ocuparnos en conocer hemos perdido precisamente esa certidumbre regalada en que estábamos y nos encontramos teniendo que fabricarnos una con nuestras exclusivas fuerzas. Y esto es imposible si el hombre no cree que tiene fuerzas para ello (*Ibídem*, p. 55).

Com podem veure, les creences són potser la producció més clara de la nostra llibertat. Sense creences, difícilment podríem ésser homes. Analitzeu, busqueu, digueu-me què és el que constitueix una cultura: no són idees, no són arguments racionals, sinó creences; i només en el marc d'aquestes creences col·locarem les idees els arguments. Com a oposició a la teoria racio-vitalista orteguiana, avui la majoria de les escoles psicològiques, ja lluny de la metafísica de l'existència humana, mantenen que les creences no són més que meres il·lusions útils per a les nostres experiències presents i futures, però que caldria anar superant amb el que s'anomena "instal·lació racional en el món". El fet d'anar vers aquesta instal·lació és interpretat per uns com un signe de feblesa i d'inestabilitat (de dubte?) per part de l'individu, tant en la seva vida (moment de creixement o de minvament) com en la seva història (l'inici del racionalisme, de la ciència moderna i de la il·lustració), i per altres com un símbol clar de la fortalesa humana, la qual, no contenta amb allò en què és -les seves creences-, cerca el que realment és. I aquí és on radica el problema sobre la realitat.

En el seu llibre *Origen y meta de la historia* (1949), Karl Jaspers (1883-1969) ens defineix la creença com “allò que envolta”: “creencia es lo Envolvente, lo que dirige, aun cuando parezca que la inteligencia es soberana, firme sobre sí misma. Creencia no es un contenido definido, no es un dogma.” Conscient d'un dels grans reconeixements de la modernitat: la sobirania i la fermesa de la intel·ligència, tanmateix no pot negar que la creença és allò que envolta, allò que dirigeix, i que ho fa, al contrari de la intel·ligència o de la raó, sense un contingut definit. Aquesta concepció sobre la creença recolza en la seva comprensió de la realitat humana:

El hombre no es sólo un ser de instintos ni sólo un punto de inteligencia, sino un ser que, por así decir, trasciende de sí mismo. No

queda nunca agotado por lo que es como objeto de la fisiología, la psicología, la sociología. El hombre puede participar de la trascendencia que lo envuelva, por virtud de la cual solamente llega a ser el mismo auténticamente. Esto lo llamamos idea, en cuanto que el hombre es espíritu; lo llamamos creencia, en cuanto que es «existencia».

El hombre no vive sin creencia. Pues aun el nihilismo, como antípoda de la creencia, sólo existe referido a una creencia posible, si bien negada (*Origen y meta de la historia*, Madrid, 1980, p. 277).

Hi ha una correspondència entre “poder de transcendir” i “creença”. Es tracta d’anar més enllà dels límits naturals que imposen els instints, i de la distinció i determinació de la realitat que reclama la intel·ligència en la seva actuació. En dir que l’home no viu sense creença, sosté el mateix que afirmava Ortega y Gasset: en les creences, s’hi està. La creença mostra la meva existència i l’existència revela les meves creences. És, per això, que, en la creença, no hi pot haver definició perquè, aleshores, ja no seria creença, sinó dogma, imposició, ideologia. Diu Jaspers que “el dogma puede ser la expresión de una forma histórica de la creencia, pero también puede ser engañoso.” La creença es col·loca en un terreny més enllà del mer discurs reproductiu de la realitat: “creencia es lo que llena el fondo del hombre y se mueve en él, en aquello que el hombre, trascendiendo de sí mismo, se enlaza con el origen del Ser” (*ibídem*, p. 277).

En què s’evidencia la creença? Segons Jaspers, l’evidència de la creença només té realitat efectiva en les formes històriques. Tractant-se de creences, cap ni una no es pot tenir com a única i exclusiva veritat per a tots els homes sense fer-se, a la vegada, intolerant i, per tant, falsa. Ara bé, ens dirà el filòsof alemany que “entre todos los creyentes hay un repuesto fondo común”, i que l’enemic que sempre està esperant és només el nihilisme, entès per Jaspers com la caiguda en la incredulitat (vid. *ibídem*, p. 278).

Les creences, com les idees, són fonamentals per constituir una teoria sobre la realitat; ara bé, sovint, fallen perquè la realitat és canvia. Les creences, hem de tenir-les com il·lusions útils.

12. La veritat

Hem vist que, quan parlem del coneixement, el més important és poder demostrar la seva veritat, i hem utilitzat aquesta paraula repetidament.

Però què vol dir “veritat”? Aquest concepte és de gran importància en el camp de la filosofia, com ho és en el de la ciència, però és també una paraula d’ús corrent. En general utilitzem la paraula “veritat” en dos sentits propers però diferents:

- per referir-nos a proposicions; i
- per referir-nos a coses o fets.

- A) Quan diem, per exemple, que “és veritat que la pel·lícula va començar a les quatre” o que “és veritat que en Joan és cosí de la Núria”, ens referim al fet que les proposicions “la pel·lícula va començar a les quatre” i “en Joan és cosí de la Núria” són veritables. Una i altra proposició descriuen alguna situació de la realitat i aquí que “és veritat” significa que la descripció és correcta. O sigui que el que es diu amb aquestes proposicions es correspon amb el que veritablement és. A aquest tipus de veritat l’anomenarem veritat epistemològica o semàntica.
- B) Quan diem, per exemple, que “en Jordi és un amic de veritat”, o que “aquest anell és d’or de veritat”. Amb això, es vol dir que els subjectes (en Jordi o l’anell) tenen realment les característiques que es prediquen d’ells (l’amistat o el fet d’ésser d’or). Però, no és una mica redundant, i potser fins i tot absurd? Si dic que és un amic, és perquè és un amic; si no, certament que no ho diria; i si l’anell no fos d’or, no diria que ho és. Les coses són el que són, i no cal dir-ho dues vegades perquè s’entengui. I tanmateix sí que té sentit fer aquesta precisió per una raó fonamental: les coses no sempre són el que semblen. Aquest va ser justament un dels punts de partida de la filosofia: la distinció entre l’aparença i la realitat. Les coses se’ns presenten moltes vegades sota un vel d’aparences. Cal apartar el vel (desvetllar) i veure què s’amaga al darrera de les aparences, quina és l’autèntica realitat, la veritable essència de les coses. El nom grec de “veritat” és *alétheia* (ἀλήθεια), i significa, justament, desvetllar (retirar el vel, per veure què s’amaga de debò al darrera), descobrir allò que està ocult. A aquest tipus de veritat, l’anomenem veritat ontològica (o òntica o metafísica). També en diem autenticitat.
- C) Encara podríem parlar d’un tercer sentit de “veritat”: quan un argument està ben construït, de vegades diem que és un argument veritable. Però en l’àmbit de la filosofia, en lloc de “veritable” diem “vàlid”. La correcció d’un argument té a veure amb la forma de l’argument i no amb el seu contingut; per tant, aquest seria un concepte formal de veritat, enfront dels dos anteriors, que són materials, perquè tenen contingut. Així doncs, per referir-nos a la correcció d’un argument, no parlarem mai de veritat, sinó de validesa.

El sentit més genuí de veritat, i el més habitual tant en el llenguatge corrent com en l'àmbit de la filosofia és el primer: la veritat epistemològica, referida a les proposicions. En aquest sentit, no ens referim a coses sinó a les nostres afirmacions sobre les coses. El segon sentit també és correcte, però per evitar confusions, el millor és substituir-lo per "autenticitat".

13. Els criteris de veritat

Quin és, doncs, el criteri que hem d'aplicar per poder garantir la veritat d'una proposició? La resposta no és ni senzilla ni unànime. Veurem a continuació les respostes més significatives:

- ◆ L'evidència. El criteri més contundent i indiscutible és el de l'evidència, fins al punt que alguns filòsofs han considerat que es tracta del criteri definitiu. El que és evident se'ns presenta com indiscutible i amb una certesa intuïtiva. Descartes, ferm defensor d'aquest criteri, diu que una proposició és evident quan "es presenta tan clara i distintament en el meu esperit que no hi ha ocasió de posar-la en dubte". És a dir, que si la veritat d'una proposició és evident, aleshores la seva veritat és inqüestionable, perquè l'evidència implica que l'afirmació contrària és contradictòria i, per tant, inconcebible (una contradicció és sempre falsa, i ho és per definició, perquè una contradicció consisteix a afirmar, sobre una mateixa qüestió, una cosa i la contrària, tot alhora, i això és impossible). Aquesta seria una evidència racional, però també podem parlar d'evidència sensible.

Els escèptics consideren que aquest criteri no serveix de res, perquè mai no podem estar segurs de cap evidència. Encara que sigui veritat que moltes coses semblen evidents, això no vol dir que realment ho siguin. Al contrari, sempre cap la possibilitat de la seva falsedat. Però el criteri de l'evidència, tot i prescindint de la crítica dels escèptics, comporta alguns problemes. L'evidència suposa, com hem dit, que la veritat avalada per ella és tan certa i indiscutible que, una vegada descoberta, ja pot ser definitivament aparcada. No es pot acceptar cap argument en contra, per ben fonamentat que estigui, perquè ja hem dit que el seu contrari és impossible i, a més, sobre aquest punt no cal investigar més, perquè ja sabem tot el que s'ha de saber. Però una simple mirada a la història permet veure que aquesta posició és molt arriscada: moltes vegades hem descobert que conviccions profundament arrelades i considerades com a veritats indiscutibles eren, a la fi, errors que hem pogut desvetllar amb modernes investigacions. (per exemple, que la terra era el centre de l'univers). Però, a més, de què podem estar tan segurs, amb la força de l'evidència, de

manera que arribem a una certesa absoluta? De segur que de molt poques coses. El mateix Descartes només en va trobar una: la pròpia existència.

- ◆ L'autoritat. En alguns moments de la història aquest ha estat considerat un criteri prioritari. En aquest cas la veritat d'una afirmació ve determinada pel prestigi o poder que se li reconeix a la persona o institució que la proclama. Aquestes persones o institucions són les que tenen, realment, criteri, i el que cal fer és acatar-ho.
- ◆ La tradició. És una variació de l'anterior. Aquí l'autoritat és imposada pel pes dels costums mantinguts a través de diverses generacions. Es diu que quelcom és així perquè sempre ho ha estat (i no es raonable pensar que el que ha funcionat en el passat deixi de fer-ho en el futur?). Aquest és un criteri molt estès quan té un fort suport social i institucional. En els dos criteris anteriors (autoritat i tradició) prevalen factors externs al subjecte, que estan per sobre de la raó i la capacitat autònoma del subjecte. Això no vol dir que les decisions basades en l'autoritat o en la tradició siguin necessàriament irracionals. La confiança en el prestigi d'una persona o d'un col·lectiu de persones poden estar racionalment justificats, i la tradició és sovint el dipòsit de coneixements acumulats i transmesos en forma de cultura. Però en la tradició s'acumulen també costums irracionals, i l'autoritat s'imposa sovint per sobre de criteris racionals, ofegant-los. Per això, en alguns moments de la història, l'enfrontament entre els criteris basats en la autoritat i la tradició, d'una banda, i la raó, d'una altra, ha estat considerable.
- ◆ El sentit comú. Alguns el consideren un criteri de veritat. Aquest concepte, també anomenat "seny", té una llarga tradició en filosofia. En realitat, però, no depèn de cap òrgan sensible específic, sinó que es tracta d'una certa unificació de tots els altres sentits. Alguns el reivindiquen i consideren que és un criteri d'acceptació universal, relatiu a les creences que d'una manera general se suposa que són verdaderes. El cert és que el sentit comú no constitueix prova de veritat sinó de plausibilitat i, per tant, només té un sentit de prudència.
- ◆ La intersubjectivitat. Segons aquest criteri, el que ha de ser admès com a veritable i constituir coneixement, ha de ser acceptable per qualsevol subjecte racional. Aquest criteri es basa en la idea que el coneixement no pot ser només de validesa subjectiva i, per tant, ha de poder ser compartible per tots i no exclusiu d'una persona en particular. Respecte del criteri d'evidència, té l'avantatge que no es basa tan sols en el reconeixement de la veritat que pugui fer un únic subjecte, sinó en el reconeixement

per part de molts subjectes. La veritat no és una cosa privada, sinó que requereix el consens de la comunitat. La veritat, per a ser-ho, ha de poder ser comunicada i compresa per tothom. Però, malgrat que la veritat exigeix consens, el consens no és garantia suficient de veritat. Per això, la intersubjectivitat és també un criteri insuficient. Tota la comunitat pot estar equivocada (com ho estava la societat de Galileu, profundament convençuda del geocentrisme) i resistir-se a reconèixer que la seva certesa pugui estar fundada en les creences pròpies d'un context sociocultural concret, i no pas en evidències.

Cal afegir a aquesta llista tres criteris més: la correspondència, la coherència i la utilitat, que són la base de les tres principals teories de la veritat. S'expliquen a continuació, seguides d'una quarta, que segueix el criteri de la intersubjectivitat.

14. Teories sobre la veritat

El que ens interessa és la veritat epistemològica, referida a les proposicions. Què significa exactament que una proposició és veritable? En què consisteix la veritat d'una proposició? Una explicació que hem donat és que una proposició és veritable quan el seu contingut es correspon amb la realitat; però, al marge que explicar en què consisteix aquesta correspondència no és gens senzill, no tothom està d'acord amb aquesta manera d'entendre la veritat. De fet s'han proposat diverses teories al respecte. Les principals teories sobre la veritat són les següents: (1) teoria semàntica de la veritat; (2) teoria de la correspondència; (3) teoria de la coherència; (4) teoria pragmàtica; (5) teoria relativista de la veritat; (6) teoria de la veritat com a èxit; i (7) teoria consensual de la veritat, actualment en boga.

1) Teoria semàntica de la veritat

Entendre una oració és comprendre què significa, és a dir, entendre sota quines condicions o en quines ocasions aquesta oració és vertadera. Aquesta teoria atén les relacions entre entitats lingüístiques i metalingüístiques.

2) Teoria de la correspondència

Aquesta teoria, formulada per primera vegada per Aristòtil, entén la veritat en el sentit més corrent del terme: una proposició és veritable si està d'acord o es correspon amb la realitat, amb els fets que descriu. La veritat d'una proposició consisteix en el seu acord o correspondència amb la realitat. La veritat, doncs, es defineix com la correspondència entre un enunciat i un fet: (a) *Veritas est adaequatio rei ad intellectum*, (b) *Veritas est adaequatio intellectus ad rem*, i (c) *Veritas est adaequatio rei et intellectus*. Segons aquesta teoria, el nostre pensament ha de regir-se per la realitat i no a l'inrevés. La no-veritat de la proposició és la no-conformitat, la no-concordança de l'enunciat amb la cosa.

Per exemple, la proposició "aquesta porta és blanca" és veritat si aquesta porta és, efectivament, blanca, i si no ho és, aleshores la proposició no és vertadera, sinó falsa. A primer cop d'ull, això és una trivialitat; però no és tan senzill. Una proposició és, com hem dit, un fragment de llenguatge: un conjunt de sons o de signes gràfics (segons es tracti de llenguatge parlat o escrit); i diem que la proposició s'ha de correspondre o ha d'estar d'acord amb la realitat. Aleshores, la pregunta és: com és possible aquesta correspondència? En el nostre exemple de la taula, tenim, d'una banda, la paraula "taula" (una simple taca de tinta amb un cert ordre, breu, petita, insignificant, mancada gairebé de volum i de pes); d'una altra, la taula de la realitat (voluminosa, pesada, etc.). La veritat és que una paraula o un concepte

no s'assemblen en res a un objecte físic d'aquest tipus. Què significa, per tant, aquí, correspondència o adequació entre una i l'altra? De fet, l'únic que podem respondre és que ens hem posat d'acord: per convenció s'ha assignat un conjunt de sons o una grafia a un determinat objecte, de manera que aquesta paraula, "taula", representi aquest objecte (la taula). Però la representació i l'objecte són coses totalment diferents. Alguns diuen que la representació és una espècie d'imatge de l'objecte, però el problema no queda resolt, perquè una imatge no és l'objecte, i són, novament, coses molt diferents. Per exemple, una fotografia de la Torre Eiffel, diem que reproduïx la seva imatge; però mentre que la torre és molt gran, pesada, de ferro, i mai no la podria aixecar amb les meves mans, la fotografia és una cartolina plana, de pocs grams de pes, que puc aixecar amb una mà sense cap esforç i, després, guardar-me-la a la butxaca. No volem donar més voltes a aquesta qüestió, només deixar clar que la defensa d'aquesta teoria, tot i ser la més natural i versemblant, i que tots l'apliquem en la realitat quotidiana, comporta dificultats. Per això, s'han fet altres intents d'aclarir aquesta qüestió i s'han elaborat altres teories.

3) Teoria de la coherència

Segons la teoria de la coherència, una proposició no és o deixa de ser veritable perquè es correspongui o no amb la realitat, sinó perquè és coherent (o consistent) amb totes les altres proposicions amb les quals està relacionada i que es consideren veritables. La veritat no és la correspondència entre la realitat i la proposició, sinó la coherència de les proposicions entre si. Així, una proposició no és veritable perquè es correspongui o no amb la realitat, sinó perquè és coherent o no amb les altres proposicions que es consideren veritables. La veritat, doncs, no pot ésser una propietat de proposicions aïllades, sinó només d'un sistema de proposicions complet. Una proposició només és considerada veritable si recolza sobre les altres i ho fa deductivament. La veritat, aquí, és sinònim de coherència d'un conjunt sistemàtic de coneixements.

Que és coherent vol dir que no és contradictòria. Si la proposició en qüestió es contradia amb altres que ja són reconegudes com a veritables, no s'accepta que sigui veritable. Però la manca de contradicció no és suficient: cal també que altres proposicions li donin suport, i si pot ser en forma de deducció, millor. Aquesta teoria és la que es defensa en la matemàtica i la lògica. Aquesta teoria evita comparar dues coses tan diferents com són les proposicions i la realitat objectiva. Les proposicions només han de ser comparades i contrastades amb altres proposicions. Però amb això no queden solucionats tots els problemes. Encara en tenim, com a mínim, dos:

- Que un conjunt de proposicions no es contradiguin i donin suport a la proposició en joc, l'únic que garanteix és que si unes són veritables, aleshores les altres també ho són. Però encara es podria donar el cas que fos fals tot el conjunt. O sigui que la consistència (la no contradicció) és necessària per a la veritat del conjunt, però amb això no n'hi ha prou: no és suficient.
- La consistència i el funcionament deductiu són requisits de les ciències formals (la lògica i les matemàtiques), però els fonaments últims d'aquestes són axiomes (afirmacions indemostrables que s'accepten com a principis inqüestionables i punt de recolzament de posteriors demostracions); però, en canvi, no es poden acceptar com a base de coneixements empírics (basats en l'experiència).

«A la lògica no li competeix de decidir si un judici que fem, de contingut fàctic, és vertader o bé fals; però la lògica té competència per determinar si les nostres afirmacions o suposicions són consistents entre elles mateixes. També podem dir que és una feina pròpia de la lògica fer evident quines són les conseqüències d'un determinat supòsit, sense que en tinguem en compte la veritat o falsedat. Perquè la lògica entesa com a estudi de les conseqüències vàlides s'identifica amb la lògica entesa com a la investigació de les condicions de consistència, i entendre que un enunciat és conseqüència d'un altre és també entendre que l'enunciat contradictori del primer és incompatible amb el segon. Si, per exemple, parteixo de la base que el ferro no flota en l'aigua i que la clau de casa és de ferro, la suposició que la clau de casa flotarà en l'aigua és incompatible amb les meves suposicions de pertença. Per evitar contradir les meves premisses, haig de suposar que la clau de casa s'enfonsarà. La lògica per ella mateixa no afirma la veritat d'aquesta última suposició; simplement fa explícit allò que es troba implícitament contingut en les dues premisses prèviament assumides.»

Rudolf CARNAP, *Text inèdit*.

4) Teoria pragmàtica

Segons aquesta teoria, acceptem com a veritable una proposició quan aquesta té efectes pràctics positius per a qui la sosté. Segons aquesta doctrina, la veritat és una relació

en què entren a formar part no només les entitats lingüístiques i metalingüístiques, sinó també els qui utilitzen els enunciats d'una llengua. Els enunciats en abstracte no són veritaders ni falsos, i només ho seran quan siguin pronunciats pels qui parlen, que són individus concrets que es troben en unes determinades circumstàncies.

La veritat està al servei de la supervivència i la prosperitat dels individus, i és en aquest sentit que cal entendre “efectes positius”. O sigui, la veritat cal buscar-la en les conseqüències: les creences que funcionen són veritable; les altres no ho són. Un enunciat és veritader si funciona com a instrument útil i eficaç (és a dir, si és un instrument adequat) per resoldre problemes o per satisfer necessitats. El problema aquí és que el que pot ser útil en un moment determinat potser no ho és en un altre moment, i, per això, el pragmatisme considera que la veritat de les proposicions pot canviar en funció de les circumstàncies. Com que la veritat està referida a la pràctica, és sempre provisional, perquè el que funciona o és útil (és a dir, el que és veritader) en un moment determinat, pot deixar de ser-ho en un altre. És aquesta una concepció dinàmica de la veritat, perquè aquí la veritat no és una propietat adquirida d'una vegada i per sempre, sinó que és conseqüència d'un procés: una idea es “verifica”, és a dir, es fa veritadera, si l'acció va mostrant la utilitat o l'eficàcia. És, per això, que trobem el pragmatisme vinculat amb el relativisme, teoria que exposarem en l'apartat següent.

«En resum, quin és, en termes d'experiència, el valor efectiu de la veritat? En el moment en què el pragmatisme pregunta aquesta qüestió es comprèn ja la resposta: idees veritaderes són les que podem assimilar, fer vàlides, corroborar i verificar; idees falses són les que no. Aquesta és la diferència pràctica que suposa per a nosaltres tenir idees veritaderes; aquest és, per tant, el significat de la veritat. La veritat d'una idea no és una propietat fixa, inherent a ella. La veritat esdevé a una idea. Arriba a ser certa, es fa certa pels esdeveniments. La seva veritat és, en efecte, un procés, un succés, és a dir, el procés de verificar-se, la seva verificació. La seva validesa és el procés de la seva validació.»

William JAMES, Pragmatisme (1907)

5) Teoria relativista de la veritat

Es consideren vertaderes aquelles doctrines que expressen de manera adequada els interessos d'un individu, d'un grup social o d'una època. No hi ha afirmacions que siguin vertaderes ni falses, sinó que són vertaderes o falses segons els individus. Per a aquesta teoria, no es pot assolir una veritat que valgui sempre i en tot lloc: s'haurà de dir, doncs, que la veritat és històrica.

6) Teoria de la veritat com a èxit

Simplement, quan una teoria és útil i condueix a l'èxit, es diu que és vertadera.

7) Teoria consensual

La "teoria consensual" de la veritat, basada en el criteri de l'intersubjectivitat, destaca la necessitat del diàleg com a marc per anar descobrint cooperativament la veritat de les proposicions. En realitat, quan diem que prenem alguna afirmació com a vertadera, estem donant a entendre que creiem que tenim raons suficients per convèncer altres interlocutors de la veritat de la proposició. Els arguments que s'aporten poden procedir de diverses maneres de comprovar la veritat: correspondència, coherència, utilitat, però el que s'intenta descobrir és si són capaços de generar el consens de la comunitat d'interlocutors, de tal manera que aquests acceptin que l'enunciat en qüestió és vertader. Així funcionen les comunitats científiques que busquen cooperativament la veritat.

Ara bé, el consens no és autènticament un criteri de veritat, perquè els interlocutors poden equivocar-se o els pot faltar informació rellevant. Per això, les veritats científiques són sempre revisables. L'aportació bàsica de la teoria consensual de la realitat consisteix a mostrar que els éssers humans no tenim una altra manera d'accedir a la veritat que no sigui adduint raons i escoltant les raons dels altres, amb la pretensió d'aconseguir un consens el més ampli possible sobre el que pretenem com a vertader.

15. Veritat i certesa

Recapitulant, podem estar segurs que sabem alguna cosa? Hem de reconèixer que, en un sentit fort o absolut, és ben poc el coneixement que posseïm amb totes les garanties. Tanmateix, tots nosaltres estem convençuts que són moltes les coses que sabem. Per exemple, sabem que, si posem una olla amb aigua al foc, s'escalfarà i acabarà bullint; sabem que la neu és blanca i freda, etc. Aquesta llista la podem allargar tant con vulguem, i el seu coneixement resulta realment útil en la nostra vida quotidiana perquè funciona perfectament. Ara bé, són «coneixement» només en un sentit dèbil, perquè sempre cap la possibilitat

d'error, i que el pretès coneixement acabi, a la fi, essent fals. Tot el que podem dir és que la màxima garantia del coneixement depèn de les proves que puguem aportar per demostrar la seva veritat: com més abundats i sòlides siguin les proves que donin suport a la veritat de les nostres afirmacions (de les nostres creences), més improbable serà la seva falsedat. La força d'un coneixement depèn de les proves que li donin suport. Entenem que aquest és el millor criteri disponible.

En parlar de certesa, reconeixem l'existència de dos sentits:

- a) el *subjectiu*, segons el qual la certesa és una creença ferma en la veritat d'un enunciat; i
- b) l'*objectiu*: coneixement racionalment justificat en raons de pes.

La certesa és un acte de l'esperit pel qual es reconeix la veritat o la falsedat d'una cosa o d'una situació objectiva. Diu Joaquim Carreras Artau que, "en sentido estricto y más propio, la verdad tan sólo acompaña a una clase de pensamientos, es a saber, a aquéllos que coinciden cabalmente con la realidad, si bien podrían no coincidir con ella, aun sin perder su naturaleza de pensamientos." La veritat sembla, en aquest sentit, dependre de la realitat. La veritat no ha de condicionar l'existència del pensament; hi ha pensaments, certament, que no són vertaders. Escriu Carreras: "Puedo, por ejemplo, pensar que la Tierra se mueve, y es verdad; pero si pienso que la Tierra está quieta, esto no es verdad y, sin embargo, es también un pensamiento. La verdad sólo afecta, en rigor, a los pensamientos que podrían no ser verdaderos y es entonces una cualidad positiva que los adorna o enriquece, al añadirse a su naturaleza de conocimientos" (*op. cit.*, p. 35).

16. Posicions doctrinals sobre els límits del coneixement

Les teories sobre la veritat que acabem de veure parteixen totes de la base que el coneixement és possible, tot i que els criteris per accedir-hi siguin diferents. I, si ens fixem, en la nostra realitat quotidiana, apliquem de manera combinada els diversos criteris esmentats: la correspondència amb la realitat, la coherència, el seu funcionament pràctic i el consens. Tanmateix, no tothom està d'acord que realment puguem accedir al coneixement, i, fins i tot, els que sí que ho accepten dissenteixen en el grau. Les posicions més importants davant de la possibilitat d'accedir al coneixement són les següents: (a) el dogmatisme, (b) l'escepticisme, (c) el criticisme, (d) el relativisme i (e) el perspectivisme.

a) Dogmatisme

Segons el dogmatisme, el coneixement és possible perquè la nostra ment té capacitat per conèixer la realitat i arribar a assolir la veritat.

De fet cal distingir entre dos nivells, en realitat molt diferents, de dogmatisme:

- ◆ *Dogmatisme radical.* El dogmatisme radical afirma que és possible assolir la veritat de manera absoluta. I, encara més, accepta com a absolutament certes, fora de dubte, i sense cap possibilitat de crítica, afirmacions que van més enllà del que raonablement es pot assumir. Com que, des d'aquesta perspectiva, les seves teories són totalment veritables, qualsevol posició contrària a aquestes ha de ser necessàriament falsa, i no cal ni considerar-la. L'àmbit més freqüent d'aquest tipus de dogmatisme és el de la religió. Els dogmes són aquí doctrines fixades per la divinitat i, tot i que sovint escapen a la raó humana, no admeten discussió possible.
- ◆ *Dogmatisme moderat.* Aquesta posició també defensa la capacitat dels éssers humans per conèixer i assolir la veritat, però només s'accepta com a veritable allò que s'obté per mitjà de la raó (o l'observació i la raó). Tot aquell que defensa la veritat d'una teoria utilitzant arguments racionals és perquè considera que és veritable i, per tant, que l'accés a la veritat és possible.

b) Escepticisme

L'escepticisme va sorgir davant la varietat i contrarietat d'opinions sobre els mateixos problemes i com a reacció enfront del dogmatisme. Aquesta posició considera que la raó humana és incapaç de conèixer la veritat. L'origen del nom "escepticisme" és la paraula grega SKEPTOMAI (σκέπτομαι), que significa investigar atentament. Així, l'escepticisme és el resultat d'analitzar atentament la possibilitat del coneixement, que s'acaba considerant impossible.

Novament hem de distingir entre dos tipus:

- ◆ *Escepticisme radical.* Considera que els éssers humans no tenen cap capacitat per a assolir cap coneixement. Recordem que descrivíem el coneixement com una relació que s'estableix entre un subjecte que coneix i un objecte, que és allò conegut, i la relació s'estableix quan el subjecte capta l'objecte. Però això, com és possible? Suposem que el meu objecte de coneixement, en aquest moment, sigui la lluna. Què vol dir captar-la. Està clar que no és possible que la lluna penetri físicament en la ment del subjecte que coneix. Encara podríem dir que el que penetra en la ment és la imatge de la lluna. Ara bé, deixant de banda quin tipus de realitat pugui ser la "imatge", quina garantia tenim que la imatge de la meva ment sigui igual o semblant a l'objecte? I,

encara, quina mena de semblança pot haver-hi entre un objecte material i una imatge no material? Per tant, és impossible conèixer res. El màxim que podem fer és captar les aparences de les coses, no les coses mateixes. De fet, els membres de l'escola grega dels escèptics, que defensaven aquesta posició, acaben recomanant la suspensió de tot judici. Si no podem estar segurs de res, aleshores ningú no té més raó que un altre en les seves opinions, i les opinions d'uns i altres són, sovint, contraposades. Per tant, el millor és no pronunciar-se mai sobre res. Un problema que genera aquest escepticisme és que es presenta com autocontradictori: qui reconeix que no pot conèixer res, com sap que no pot conèixer res? Saber que no es pot saber res ja es saber alguna cosa.

«O podem jutjar absolutament o no podem jutjar en absolut. Si les nostres facultats intel·lectuals i sensibles no tenen fonament ni peu, si no fan més que flotar i voleiar, de cap manera ens hem de deixar emportar el nostre judici a alguna part de la seva operació, sigui quina sigui l'aparença que sembli presentar-nos; i l'assentament més segur del nostre enteniment, i el més feliç serà aquell on es mantindrà reposat, dret, inflexible, sense moviment i sense agitació. [...] Deixem a part aquesta infinita confusió d'opinions que es veu entre els mateixos filòsofs, i aquest debat perpetu i universal en la coneixença de les coses. Car podem pressuposar molt veritablement que en cap cosa els homes, vull dir els savis més ben nascuts, els més competents, no estan d'acord, ni tan sols en el fet que el cel estigui sobre el nostre cap; car els que dubten de tot dubten també d'això; i els que neguen que puguem comprendre alguna cosa, diuen que no hem comprès que el cel estigui sobre el nostre cap; i aquestes dues opinions són, en nombre, sense comparació, les més fortes.»

Michel de MONTAIGNE, Apologia de Ramon Sibiuda

- ◆ *Escepticisme moderat.* El cert és que la majoria dels escèptics no mantenen una posició tan extrema com l'anterior. Els escèptics moderats també creuem que assolir coneixements és impossible, però no perquè l'esser humà no tingui aquesta capacitat, sinó perquè no disposem de cap criteri que, de manera definitiva, ens permeti saber què és veritable i què no ho és. És clar que, en cert sentit, arribem a formular

afirmacions veritables, però el màxim que podem dir és que probablement ho són. O sigui, algunes afirmacions són probablement més veritables que altres, i la major probabilitat la dóna el major nombre d'arguments que tenim al seu favor. De forma definitiva, mai no sabrem si les nostres creences són o no veritables, però sí que està justificat mantenir algunes opinions i no les seves contràries, perquè unes resulten més raonables que altres. Aquest tipus d'escepticisme ens fa desconfiar del poder absolut de la raó i ens allunya del dogmatisme.

«Tot i així, hem d'admetre que hom pot entendre en un sentit ben raonable aquesta classe d'escepticisme quan és més moderat, i que és un preparatiu necessari per a l'estudi de la filosofia, en salvaguardar una adequada imparcialitat en els nostres judicis i en desempallegar-se la nostra ment de tots els prejudicis que podem haver xuclat de l'educació o de l'opinió sense solta. Els únics mètodes pels quals podem esperar d'abastar la veritat i d'atènyer en les nostres resolucions una adequada fermesa i certitud són: començar amb principis clars i evidents per ells mateixos; avançar amb passos cautelosos i segurs; revisar sovint les nostres conclusions, i examinar-ne acuradament totes les conseqüències.»

David HUME, Investigació sobre l'enteniment humà

«Hem de continuar conservant el nostre escepticisme al mig de totes les incidències de la vida. Si creiem que el foc calenta i l'aigua refresca, això es deu únicament al fet que ens costa massa pensar-ho d'una altra manera. Més encara: si som filòsofs, haurem de ser-ho únicament sobre la base de principis escèptics.»

David HUME, Tractat de la naturalesa humana

c) Criticisme

Aquest és el nom que dóna Kant a la seva posició epistemològica. El nom prové del verb grec KRÍNO (κρίνω), que significa "distingir", "separar" o "dividir". El criticisme se situa enmig de la polèmica entre el dogmatisme i l'escepticisme sobre la capacitat humana

d'assolir coneixements, i pretén establir els límits del coneixement cert a través d'una investigació sistemàtica de les condicions de possibilitat del pensament. Comparteix amb el dogmatisme la confiança en la raó humana i amb l'escepticisme la desconfiança en els judicis de coneixement i, per això, abans d'acceptar-los en fa una crítica. Considera que el pas previ a tota interpretació sobre el coneixement ha de ser la investigació de les condicions i dels fonaments que el fan possible.

Segons el criticisme, el coneixement és possible (i en aquest sentit és contrari a l'escepticisme), però reconeix que no es tracta d'un coneixement definitiu (en contra, en aquest cas, del dogmatisme en la seva forma radical), sinó que ha de ser considerat com a provisional i objecte de contínues crítiques i revisions, ja que sempre hem de deixar la porta oberta a la possibilitat que el que fins ara hem considerat com a veritable pugui ser fals. En definitiva, considera que l'anàlisi crítica de la raó és el punt de partida de tota filosofia.

d) Relativisme

Els relativistes també consideren que és possible arribar a coneixements veritables, però no que aquests siguin vàlids en qualsevol circumstància, temps o lloc. El que pot ser veritat per a alguns potser no ho és per a uns altres; el que pot ser veritat en determinades circumstàncies, potser en altres no ho és; i el que pot ser veritat en un temps determinat, pot deixar de ser-ho en un altre.

També aquí podem distingir entre diversos tipus:

- ◆ *Relativisme individual o subjectivisme.* Segons aquesta posició, la veritat pot ser diferent per als diferents individus.
- ◆ *Relativisme social o cultural.* Afirmar que cada societat o cada cultura té les seves pròpies veritats, que no han de ser necessàriament coincidents amb les d'altres societats o cultures.
- ◆ *Relativisme històric.* Considera que cada període de la història té el seu propi sistema de veritats (el que és veritat avui, demà potser no ho és).

En els tres casos, el que no s'accepta és l'existència de veritats universals, sinó només en relació (d'aquí "relativisme") a algunes circumstàncies determinades.

e) Perspectivisme

Aquesta posició, proposada per José Ortega y Gasset, defensa que cada subjecte cognoscent ho fa des d'un punt de vista particular: des d'una perspectiva pròpia i única. La nostra visió de la realitat és parcial i insubstituïble, la qual cosa no significa que sigui falsa. En

realitat, tota perspectiva copsa un aspecte de la realitat. El que cada subjecte copsa és un aspecte real del món. En tant que úniques, diferents i no contradictòries entre si, totes les perspectives són vertaderes. Si aconseguíssim reunir totes les perspectives, conformarien la veritat absoluta. Aquesta possibilitat darrera és el que la diferencia del relativisme.

«Dos homes miren el mateix paisatge des de diferents punts de vista. Tanmateix, no veuen el mateix. La situació fa que el paisatge s'organitzi davant tots dos de diferent manera. Allò que per a un ocupa el primer terme i acusa amb vigor tots els seus detalls, per a l'altre queda obscur i borrós. A més, com que les coses posades unes darrere de les altres, s'amaguen en tot o en part, cadascun d'ells percebrà porcions del paisatge que a l'altre no li arriben. Tindria sentit que cadascun d'ells declarés fals el paisatge aliè? Evidentment, no; tan real és l'un com l'altre [...]. La realitat còsmica és tal, que només pot ser vista sota una determinada perspectiva. La perspectiva és un dels components de la realitat. Lluny de ser la seva deformació, és la seva organització.

Cada vida és un punt de vista sobre l'univers. En rigor, allò que ella veu no ho pot veure una altra. Cada individu -persona, poble, època- és un òrgan insubstituïble per a la conquesta de la veritat. Heus aquí com aquesta, que per ella mateixa és aliena a les variacions històriques, adquireix una dimensió vital.»

José Ortega y Gasset, *El tema del nostre temps*

Les muntanyes de Gredos, que objectivament són les mateixes, tanmateix, no les veu igual un madrileny o un d'Àvila. Així, el mateix és vist de manera diferent. La diferència, doncs, en aquest cas, rau en el punt de vista o perspectiva.

Pel que fa al coneixement, la intenció del perspectivisme és deixar clar que la amplitud de la visió de les coses i de llur comprensió és conseqüència real de la pluralitat de subjectes (éssers humans) que habiten aquest món.

Llevat de l'escepticisme, que nega que el coneixement sigui possible, la resta de les doctrines l'accepten.

17. La lògica: un instrument

Del saber hem dit dues coses: que té una estructura proposicional i que s'ha de poder justificar. Justificar el saber significa donar raons, arguments que li donin suport i que demostrin la seva veritat. D'un conjunt d'arguments, en diem "argumentació", que consisteix a donar raons, arguments. El tema de l'argumentació és de màxima importància per a la filosofia, com ho és per a la ciència, i també en la nostra vida quotidiana. Va ser abordat gairebé des dels inicis de la filosofia per Aristòtil.

Breu història de la lògica

Aristòtil fou el creador de la lògica formal i la conreà amb el mateix esperit amb què es conrea avui la lògica simbòlica. La seva gran aportació fou la sil·logística. Els estoics desenvoluparen a fons la lògica de proposicions. Els medievals sistematitzaren i completaren la sil·logística i desenvoluparen la teoria de la *suppositio* i les lògiques modals. Cal destacar els pensadors Pere Hispà i Guillem d'Ockham.

Leibniz fou el creador de la lògica matemàtica. La seva idea d'un *calculus ratiocinator*, que consistiria a aplicar un sistema de regles a uns conceptes clarament definits (operant així en el camp filosòfic amb procediments matemàtics), el portà a elaborar, en part, un sistema lògico-matemàtic. Tanmateix, l'estreta vinculació d'aquesta lògica amb les seves tesis filosòfiques féu que la seva obra restés oblidada fins a principis del segle XIX. Com a precedent llunyà de Leibniz cal destacar el pensador medieval Ramon Llull i especialment la seva genial *Ars Magna*.

L'efectiu desenvolupament de la lògica matemàtica (o simbòlica) es realitzà al llarg del segle XIX. Els autors principals en foren els matemàtics Boole y Frege, que aconseguiren construir càlculs lògics perfectament rigorosos i formalitzats tot aplicant als problemes lògics els procediments de la matemàtica. S'han de destacar també les aportacions de l'italià Peano, entre altres autors com Jevons, Peirce, Schröder. Tota la lògica simbòlica culmina en la gran obra de Russell i Whitehead, *Principia Mathematica* (1910-13), que ha estat al seu torn el punt de partença de les investigacions actuals.

A partir de l'any 1920, els estudis lògico-matemàtics entren en una nova i prometedora etapa que abasta els temes següents:

1. Els problemes de la fonamentació de la matemàtica. Els autors més importants en són D. Hilbert (escola formalista) i L. E. J. Brouwer (escola intuïcionista).
2. El descobriment dels càlculs de «deducció natural» per Gerhard Gentzen.
3. Els teoremes de limitació de K. Gödel i A. Church.

4. Les teories de la computació d'Emil Post i Allan M. Turing.
5. La lògica polivalent de Lukasiewicz; la lògica combinatòria de Curry; la lògica modal de Lewis.
6. Els estudis de semàtica de Tarski.

LI. Cuéllar – Josep M. Rovira, *Introducció a la filosofia*, Barcelona, 1981, p. 195.

Per a Aristòtil, la lògica era l'instrument (ORGANON) o mètode que permetia el desenvolupament correcte dels sabers. El filòsof mexicà José Vasconcelos va definir la lògica com el mètode suprem, que és el que empra la filosofia (vid. *Lógica orgánica*, p. 253). La lògica també es pot tenir com l'estudi dels arguments que preserven la veritat o la ciència dels principis de la inferència formalment vàlida.

Exposarem, ara, els elements que es consideren bàsics en aquesta disciplina: (a) el concepte, (b) el signe, (c) els predicables, i (d) l'argumentació.

A) El concepte

El concepte és la representació mental abstracta en tant que és expressada en un mot. L'extensió del concepte és el conjunt o nombre d'individus al qual s'aplica. L'extensió d'*home* són tots els homes del món; l'extensió d'*europèu* són tots els homes d'Europa; l'extensió de *romanès* és només la dels homes nascuts o nacionalitzats a Romania. La comprensió d'un concepte és el nombre de notes o propietats que el contingut mental d'aquest concepte tanca. Així, la línia és una successió de punts; el polígon és una successió de punts dividida en segments i tancada sobre ella mateixa; el quadrilàter són totes les notes anteriors i, a més, que tinguin quatre segments; el trapezi: l'anterior i que dos segments siguin paral·lels... Com menys comprensió o notes té un concepte, és a dir, com més general i indeterminat és, convé a més objectes i individus, i, per tant, diem que és més extens. Així, els conceptes "ésser", "qualcom", "cosa", tenen la mínima comprensió i, per tant, la màxima extensió; és a dir, s'apliquen a tot.

Comptem amb tres grans divisions dels conceptes:

A) Per la seva extensió, els conceptes es poden dividir en:

- *Transcendentals*: són aquells que es poden aplicar (transcendeixen) a totes les coses: ésser, cosa, qualcom, unitat, veritat i bonesa. Són els coneguts com a "transcendentals".

- *Universals*: són els que s'apliquen a molts individus en idèntic sentit i per separat; per exemple: nen, triangle, llibre, etc. Aquests conceptes tenen també extensió universal; és a dir, són per a tots els individus de l'espècie.
- *Particular*: és aquell que representa diversos objectes o un objecte indeterminat. Per exemple: algun ocell, algun savi, etc. Sempre duu al davant per expressar-lo algun adjectiu d'incertitud.
- *Individual*: representa un individu o una cosa determinada: Plató, Grècia, Catalunya, Institut Obert de Catalunya...

B) Per la manera de presentar els objectes, els conceptes poden ésser:

- *Abstractes*: expressen una qualitat separada de tot subjecte: dolçor, bondat, felicitat, humilitat... També són abstractes els conceptes en tant que presenten els objectes desproveïts de la individualitat: home en general. Tots els conceptes universals són abstractes d'aquesta manera.
- *Concrets*: també anomenats individuals, representen una cosa determinada: Plató, el planeta Mart, Pep Guardiola...

C) Per la seva perfecció a l'hora de representar l'objecte, poden ésser:

- *Clars*: quan ens representa l'objecte distingint-lo d'altres objectes semblants: el d'ésser vivent en relació amb el d'inanimat.
- *Fosc*: quan no té el contingut mental ben definit. Així, en les discussions, s'empren sense claredat conceptes com democràcia, igualtat, llibertat, capitalisme, obligació, dret, deure, etc. Les disputes entre els homes es realitzen a partir de conceptes foscos, segons la interpretació particular.

B) El signe

El terme és la veu articulada que significa el concepte mental. El so "clavell" és un terme que significa una flor. El terme és el signe dels nostres conceptes; per això, poden dividir-se igualment que dividíem les idees o conceptes: termes transcendents, universals, particulars i singulars, abstractes i concrets, clars i confusos. "Signe" és una cosa o objecte que, conegut, ens duu al coneixement de quelcom diferent a ell. En veure el fum, pensem en el foc que el produeix; en veure un escut heràldic (signe), pensem en la nació que el va adoptar.

Els signes poden ésser (a) naturals, (b) convencionals o (c) de costum.

- a) *Signes naturals*: quan la relació amb la cosa significada és natural: el fum és el signe del foc; el sospir és el signe de la pena.

b) *Signes convencionals*: quan s'estableixen per voluntat d'uns subjectes: les banderes, els escuts...

c) *Signes de costum*: quan el signe depèn del costum: les tovalles són signe de l'àpat.

En parlar, l'ésser humà manifesta el seu pensament. Ara bé, els mots són signes convencionals que signifiquen un concepte determinat, ja que això depèn de la voluntat humana. "Sí", en català, significa "afirmació", però, en alemany, "Sie", pronunciat /sí/, vol dir "ella", "vostè", "ells" o "elles".

Els termes són (a) simples i (b) compostos.

a) *Termes simples*: són aquells que consten d'un sol mot: temple.

b) *Termes compostos*: són aquells que consten de diversos mots: casa de Déu (per referir-se a temple). Encara que siguin diversos els mots del terme, el terme pròpiament és un i el concepte corresponent és un: personatge-principal-d'una-comèdia és el protagonista. Príncep-de-l'Església és el cardenal.

Hi ha termes unívocs, equívocs i anàlegs.

a) *Unívocs*: s'apliquen a les coses en el mateix sentit. Exemple: el pi és una planta, el xiprer és una planta. Planta es pren en el mateix sentit les dues vegades.

b) *Equívocs*: s'apliquen en sentit totalment divers. Exemple: cigne pot ésser un animal o una constel·lació. Lleó és una fera o un nom d'home.

c) *Anàlegs*: tenen una significació diversa d'alguna manera, però amb un fons comú. Exemple: nen pietós, imatge pietosa; noi sa, color sa. En dir noi sa, volem dir que aquell jove compta amb bona salut. En dir color sa, indiquem que aquell color és senyal de salut. El fons comú de les significacions és la salut, però en un exemple és la salut en sentit estricte (en el jove) i en l'altre és el senyal de la salut (el color no té bona salut). L'analogia es funda en les diverses relacions de les coses, com és ara la semblança: home intel·ligent, gos intel·ligent. En la causa: imatge pietosa, és a dir que causa pietat. En l'efecte: obra pietosa, efecte de la pietat. En la significació: posició pietosa, que assenyala la pietat d'aquell que l'adopta, etc. Quan un nom anàleg s'aplica a diverses coses, s'acostuma a anomenar "principal analogat" aquella cosa que rep aquell nom en sentit més propi. En els exemples citats, el principal analogat és: jove, per a la salut; home, per a la pietat i la intel·ligència.

C) Els predicables

Són cinc grups en què poden dividir-se els conceptes segons la relació que tenen amb l'essència de la cosa, és a dir, la manera com es prediquen els objectes. Els

predicables són els grups dels conceptes: (a) l'espècie, (b) el gènere, (c) la diferència específica, (d) el propi o atribut, i (e) l'accident.

- L'espècie ens revela tota l'essència de la cosa: el gos, el llibre, la piragua...
- El gènere ens diu una part determinable de l'essència: vertebrat, objecte, embarcació.
- La diferència específica o genèrica assenyala la part determinant de l'essència (que determina el gènere): ovípar, mamífer, les quals determinen més el gènere vertebrat.
- L'atribut o propi és quelcom connatural a l'essència, encara que no la constitueixi: el pes, l'extensió, per al cos; la incorruptibilitat, per a l'esperit.
- L'accident és el que ens presenta quelcom que pot estar o deixar d'estar en l'essència: blanc, negre, calent, fred, conegut, estimat.

L'espècie ens dona tota l'essència; el gènere, una part de l'essència; la diferència específica, l'altra part determinativa de l'essència; el propi, quelcom connatural amb l'essència; l'accident, quelcom circumstancial a l'essència.

En dir "carbonat", poso un gènere. El carbonat és només una part d'una sal en química. En canvi, els conceptes "càlcic", "sòdic", "magnètic" són només diferències específiques, ja que determinen el gènere anterior. El gènere "carbonat", amb la diferència específica "càlcic" (marbre), formen el "carbonat càlcic", que és una espècie, és a dir, una espècie completa. El marbre, naturalment, és sòlid, pesat, blanc, soluble en el clorhídric... Tot això són propis inseparables. Ara bé, pot estar cristalitzat o no; en pols o en bloc; fred o calent; pur o impur; treballat artísticament o sense treballar... Tot això són accidents.

En tota divisió sinòptica ben feta, un membre determinat de la divisió és gènere i ell mateix és diferència respecte del membre que el va precedir.

D) L'argumentació

El fet de discórrer pertany a la lògica; per això, la lògica també es pot definir com l'art de discórrer bé. El renaixentista d'Albacete Pedro Simón Abril (1530-1595), en la seva *Filosofia racional*, definia la lògica com "una ciencia, o arte, o facultad que enseña cómo se ha de demostrar la verdad en las cosas dudosas cuanto al entendimiento humano le es posible" (*Primera parte de la filosofía llamada la lógica o parte racional*, Barcelona, 1886, p. 68).

"Argumentar" es pot tenir com "disputar", "discutir verbalment". Aquesta seria una definició àmplia, poc específica del que, en lògica, entenem per "argumentar". Què entenem, doncs, per argument segons l'esmentada disciplina? Un argument és una raó

adduïda en prova d'una proposició, per convèncer algú d'alguna cosa. Es pot definir també l'argument com el fragment d'un discurs en el qual es pretén reforçar una afirmació amb unes altres. L'afirmació que es pretén reforçar és la conclusió, i les afirmacions amb què pretén reforçar-la són les premisses. Un argument és un raonament. Argumentar és raonar.

Un raonament és un pensament, però no tot acte de pensament consisteix en el fet de raonar. Per exemple, imaginar o recordar són pensaments, però no raonaments.

El raonament, el definim com l'encadenament de proposicions que serveixen per a demostrar i justificar una cosa. El raonament és l'operació que consisteix a obtenir un judici a partir d'uns altres; en particular, s'entén per raonament la deducció lògica. El raonament és, doncs, un tipus de pensament que es caracteritza perquè en ell es produeix sempre el pas d'un o més enunciats, que prenem com a punt de partida, a un enunciat que se segueix d'aquells. Els primers enunciats s'anomenen premisses i aquell que se segueix, conclusió. El que és específic, per tant, d'un raonament o inferència és que consisteix a derivar una conclusió d'unes premisses. Això és raonar.

Recordar o imaginar són també formes de pensament, però no formes de raonament. La lògica s'ocupa d'establir els criteris que permeten distingir els arguments vàlids d'aquells que no ho són, encara que ho semblin.

Raonaments, n'hi ha de molts tipus, però els dos més importants són (a) els deductius i (b) els inductius.

- **Deductius**: tenen dues característiques fonamentals:

- 1) Hi ha més extensió en les seves premisses que en la conclusió. Podríem dir que van del general (les premisses) al particular (la conclusió). Tot i que això no és exacte, ja que tant les premisses com la conclusió poden ser generals, però la conclusió ho ha de ser, en tot cas, menys que les premisses.
- 2) La relació que s'estableix entre les premisses i la conclusió és de necessitat: si les premisses son veritables (i el raonament està ben construït) aleshores la conclusió és necessàriament veritable.

Exemple:

Si tots els humans som mortals
[premissa 1] i
Sòcrates és humà [premissa 2]

llavors Sòcrates és mortal [conclusió]

La deducció es defineix com un raonament mediat descendent, és a dir, com aquell en el qual es va d'allò general i abstracte a allò singular i concret. En la deducció, havent estat acceptades unes premisses determinades, se'n segueix necessàriament una conclusió.

- ***Inductius***: tenen també dues característiques fonamentals:

- 1) Hi ha menys extensió en les premisses que en la conclusió. Podríem dir que van del particular (les premisses) al general (la conclusió). I aquí també hem de dir que no és exacte, perquè tant les premisses com la conclusió poden ser generals; però, en aquest cas, la conclusió ho ha de ser més que les premisses.
- 2) La conclusió a la qual s'arriba no és mai necessàriament veritable, sinó només probable: si les premisses són veritables (i l'argument està ben construït), la conclusió probablement és també veritable.

Exemple:

La fusta de pi sura sobre l'aigua
[premissa 1];
la d'alzina també [premissa 2];
la d'eucaliptus també [premissa 3];
... [més premisses similars].
Per tant, totes les fustes suren en l'aigua
[conclusió]

18. La lògica formal

La lògica que més s'ha desenvolupat de forma rigorosa és la deductiva, que és la base de la lògica formal. Quan es parla de "la lògica", en general i sense fer cap precisió, és a aquesta a la qual es fa referència. A continuació, se n'ofereix una breu explicació.

Hem dit que tot raonament té una forma i un contingut, és a dir, una estructura i un assumpte del qual tracta. La lògica s'ocupa de la validesa formal dels raonaments, no de la veritat o falsedat dels enunciats que la componen. A la lògica, li importa únicament la forma dels raonaments. Està interessada només en els esquemes vàlids de raonament. Una forma

vàlida és un esquema tal que, interpretant les variables d'aquest esquema, si les premisses són veritables, aleshores la conclusió també és veritable.

El següent esquema:

Si tots els A són B (premissa) i
tots els B són C (premissa),
aleshores tots els A són C (conclusió)

és un esquema vàlid, perquè, sense concretar els termes generals, amb els quals substituïm les variables (les variables són aquí A, B i C), si és veritat que tots els A són B i que tots els B són C, necessàriament ha de ser veritable l'enunciat "tots els A són C". Aquest és un raonament vàlid, formalment vàlid, lògicament vàlid. La veritat de la conclusió se segueix necessàriament de la veritat de les premisses, i això únicament per la forma d'aquestes.

El que és essencial en tot raonament (deductiu) formalment vàlid és la relació de necessitat que s'estableix entre les premisses i la conclusió, de forma que la veritat de les primeres comporta necessàriament la de la segona. La lògica, per estudiar els raonaments formals ha creat un llenguatge propi, artificial, amb el propòsit d'aconseguir que es reflecteixi, sense ambigüitats, l'estructura dels raonaments, i s'ha desenvolupat a diversos nivells, que han assolit des del segle XIX fins l'actualitat una gran complexitat.

La lògica formal, doncs, estudia l'aspecte formal dels raonaments, i mostra

- a) com ha de procedir el pensament quan pensa,
- a) quina és l'estructura del raonament,
- b) quins són els seus elements, i
- c) com i quan es fa possible fer demostracions i arribar a conclusions certes.

En el cas més senzill, els arguments o raonaments es formulen en enunciats, és a dir, en oracions que poden ser vertaderes o falses. Els enunciats inicials són anomenats premisses de l'argument; el final, conclusió.

19. Els principis lògics

Els axiomes o principis lògics són: (a) el de no-contradició, (b) el d'identitat, (c) el del terç exclòs, i (d) el de raó suficient.

- 1) El principi de contradicció. Si A és A, A no pot ésser no-A. No es pot ésser i no ésser al mateix temps. Si diem que “l’home és racional”, el seu contrari: “l’home no és racional”, serà fals i, per tant, inacceptable.
- 2) El principi d’identitat. Tot objecte és idèntic a si mateix. El subjecte de l’oració predicativa o substantiva s’identifica amb el predicat. Ens preguntem: som idèntics sempre a nosaltres mateixos? La nostra resposta és sí i no, segons l’aspecte que considerem. Déu és idèntic plenament a si mateix; jo, en canvi, puc dir que sempre sóc el mateix en tant que persona, però no com a animal que pateix canvis en el seu ésser material: neixo, creixo i moro.
- 3) El principi del terç exclòs. Quan dos judicis es contradueixen, només cal reconèixer la falsedat d’un perquè es dedueixi la veritat de l’altre. A és o no és: si el paper és blanc, certament no pot ésser negre.
- 4) El principi de raó suficient. Tot passa per una causa: tot té la seva raó suficient. La raó suficient parteix de la base que res no pot passar sense causa. Tot té un “perquè” o obeeix una raó. Aquesta necessitat és la que es mostra en el principi de raó suficient. Aquest principi apareix amb G. W. Leibniz (1646-1716), qui va distingir entre el principi de no-contradicció, que expressa la relació principi-conseqüència, i el de raó suficient, que expressa la relació causa-efecte. Segons ell, res no succeeix sense raó suficient. [Al tema de la causa, ens referirem en la lliçó següent d’aquesta unitat.]

20. La lògica informal

Hem vist que els arguments deductius són infal·libles, però no amplien el nostre coneixement, perquè el que es diu en la conclusió ha estat dit, com a mínim de forma implícita, en les premisses. El que s’aconsegueix amb aquest tipus de raonament és fer-ho explícit. Els arguments inductius sí que ens permeten ampliar el nostre saber, però sense garantia absoluta de veritat. Amb la lògica inductiva s’ha intentat elaborar una lògica que fos tan rigorosa com la deductiva, però no s’ha aconseguit. És, per això, que les argumentacions inductives, juntament amb d’altres, formen part del que s’anomena la lògica informal.

Les proposicions de la lògica informal s’expressen habitualment en llenguatge corrent (natural, no artificial, com el de la lògica formal). La lògica informal ve a ser l’anàlisi dels instruments amb què operem a l’hora d’enfrontar-nos amb els raonaments, situacions, etc. propis de la vida quotidiana. Estudia les condicions que han de complir els arguments per ser correctes d’acord no amb criteris formals sinó contextuals.

També interessien molt a la lògica informal les maneres incorrectes d'argumentar, és a dir, les formes de raonar que sovint semblen correctes, persuasives i convincents, però que no tenen consistència: les fal·làcies (falses argumentacions, que semblen correctes, però que no ho són). Argumentem fal·laçment sovint de manera no deliberada, per inèrcia o costum. La lògica informal estableix quines són les pràctiques augmentatives correctes, quines regles regeixen l'argumentació i quines són les principals violacions d'aquestes regles.

Entre els arguments que formen part de la lògica informal, podem destacar els següents: els arguments presumptius (o de sentit comú), l'aportació d'exemples, la utilització d'analogies, l'apel·lació a l'autoritat, el recolzament en les causes, etc.